

נפגעות עברה בראי תאוריית הצמתים

הדר דנציג-רוזנברג* ונועה יוסף**

"The world breaks everyone and afterward many are strong in the broken places".¹

המאמר מציע תרגיל מחשבתי שעניינו שינוי בתפיסה החברתית כלפי תופעת נפגעות העברה. כיום, נפגעות נתפסת כמאפיין זהות מכונן חולשה וממקמת את נפגעי העברה נמוך בהייררכיה החברתית. באמצעות תאוריית הצמתים (Intersectionality) הדנה בריבוד חברתי הנובע מקיומם של צירי וצומתי זהות, נציע קריאה שונה של ציר הנפגעות: לא כציר חולשה וקורבנות המהווה קרקע להדרה ולהפליה, אלא כציר חוזק המעניק כוח אישי וחברתי לממוקמים עליו. קריאה זו תתאפשר, בין היתר, באמצעות "תאוריות חיוביות" אשר מציגות נרטיבים השוכרים את הסטראוטיפים המלווים את ציר הנפגעות, ותחת זאת מעצימים את הנפגע. השינוי בתפיסת הציר אינו סמלי בלבד, אלא נלוות לו השלכות מעשיות חשובות. הממוקמים על צירי חוזק נהנים מגמישות בעיצוב המוסדות החברתיים וכך עשויים ביתר קלות להחדיר אליהם את תפיסת עולמם ואת צורכיהם. כך, זיהוי נפגעות עברה כמאפיין זהות שממוקם על ציר גבוה יותר בהייררכיה החברתית, יאפשר לנפגעים להשפיע על עיצוב כלים ומוסדות חברתיים, לפתח מסלולי העצמה ולערוך אדפטציה חברתית לחוויית הנפגעות, בדמות יצירת מנגנוני תמיכה.

פתח דבר. א. תאוריית הצמתים. ב. נפגעות עברה בראי תאוריית הצמתים; 1. התפיסה הקיימת: נפגעות עברה כציר חולשה; 2. השינוי התפיסתי המוצע: נפגעות עברה כציר חוזק; 3. נפגעות עברה כ"ציר מורכב". ג. יתרונות הגלומים בשינוי התפיסתי; 1. הכרה במגוון דרכי התנהגות; 2. הטמעת פרקטיקות טיפוליות קיימות; 3. מעורבות מדינתית מוגברת והתאמת המוסדות החברתיים לצורכי הקבוצה. ד. סוף דבר.

* מרצה בכירה, הפקולטה למשפטים, אוניברסיטת בר-אילן.
** בוגרת הפקולטה למשפטים, אוניברסיטת בר-אילן.

אנו מבקשות להודות למשתתפי הכנס הבין-לאומי "Positive Criminology and Positive Rehabilitation: Towards a New Paradigm in Law Enforcement, Sentencing and Victimology: Towards a New Paradigm in Law Enforcement, Sentencing and Rehabilitation" שהתקיים בינואר 2016 באוניברסיטת בר-אילן, למשתתפי הכנס "משפט וטיפול" שהתקיים במאי 2016 בבית הספר למשפטים של המסלול האקדמי המכללה למינהל ולפורום התכנית לטיפול מצוינות של הפקולטה למשפטים באוניברסיטת בר-אילן על דיונים מעשירים שגירו אותנו לחשוב מזוויות חדשות על השינוי התפיסתי המוצע במאמר.

1 ERNEST HEMINGWAY, A FAREWELL TO ARMS (1929)

פתח דבר

נפגעי עברה הם חלק מקבוצה חברתית הנתפסת באופן טבעי וכמעט אוטומטי כקבוצה חלשה בחברה.² תיוגה ככזו מבוסס על נרטיבים חברתיים המקבעים את הנפגעים בשולי החברה. שיח הקרבנות שהוטמע, בין היתר, בתפיסות פמיניסטיות רדיקליות, שרטט את דמות הנפגע כקרוב.³ דמותו מתוארת בהקשרים רבים באופן חד-ממדי ומקושרת לנחיתות, לפסיביות, לחולשה, לחוסר אונים ואף לבורות ולפתטיות.⁴ הנטייה להקטין ולהדחיק את יכולותיו ואת כוחותיו של הנפגע מובילה לדינמיקה שבמסגרתה הוא מקבל על עצמו את תפקיד הקרבן. החברה מצדה מעניקה לו חמלה ותשומת לב, אך במקביל כולאת אותו בתיוג קרבני, על שלל השלכותיו של תיוג זה, ומונעת ממנו לפעול בצורה אקטיבית ואוטונומית.⁵ דוגמה נוספת לתיוגו של הנפגע כחוסה בשוליים החברתיים משתקפת בשיח ה"האחרה" (Otherness).⁶ פרטים נוטים לתייג נפגעי עברה (בעיקר בעברות מין ואלימות במשפחה) כבלתי-נורמטיביים ולהאשימם כמי שהביאו על עצמם את הפגיעה. טקטיקה זו היא מנגנון הגנה פסיכולוגי שבאמצעותו מנסה הפרט לאשש את עולמו האישי כמוגן ובטוח. לפי קו מחשבה זה, כל עוד הפרט יתנהג בהתאם לנורמה החברתית – לא יאונה לו כל רע.⁷ תיוגו של הנפגע כ"אחר" אמנם מאפשר לפרט

- 2 בחרנו להשתמש במושג "נפגעות עברה" חלף השימוש הרווח במושג קרבניות (Victimhood), כדי להדגיש את הפן החזק הגלום במי שעבר חוויית חיים כזו, כמי שניסיון חייו עשיר ומורכב יותר. המינוח "שורד" יכול היה להתאים ביותר, אך בחרנו במינוח "נפגע" משום שכבר הוכר בשיח החברתי והמשפטי, ויש לו משמעות סמלית חיובית.
- 3 Martha Minow, *Surviving Victim Talk*, 40 UCLA L. REV. 1411, 1428–1430, 1433 (1992); ליאורה בילסקי "נשים מוכות: מהגנה עצמית להגנת העצמיות" פלילים 5, 26–25 (1997).
- 4 Minow, לעיל ה"ש 3. להרחבה על מקור המינוח קרבן ועל התפתחות "תווית" הקרבן ראו Jan Van Dijk, *Free the Victim: A Critique of the Western Conception of Victimhood*, 16 INTERNATIONAL REVIEW OF VICTIMOLOGY 1, 2–8 (2009).
- 5 שם, בעמ' 18; Minow, לעיל ה"ש 3, בעמ' 1429.
- 6 Jonathan Todres, *Law, Otherness, and Human Trafficking*, 49 SANTA CLARA L. REV. 605, 607–608 and fn. 9 (2009). תופעת ההאחרה מוסברת על ידי תאוריית "העולם הצודק" של לרנר, ולפיה אנשים מסגלים לעצמם אמונה כי כל אחד מקבל מה שמגיע לו (במילים אחרות, דברים רעים לא קורים לאנשים טובים). וזאת על מנת לחוש תחושת ביטחון בעולמם. אמונה זו מחזקת את תחושת הביטחון הואיל והיא יוצרת התניה שלפיה כל עוד האדם יתנהג בהתאם לנורמות המקובלות – הוא יהיה מוגן. פועל יוצא של אמונה זו הוא גיבוש סט ערכים ונורמות חברתיות מסוימות. ראו Melvin J. Lerner, *What Does the Belief in a Just World Protect Us From: The Dread of Death or the Fear of Understanding Suffering?*, 8 PSYCHOLOGICAL INQUIRY 29, 30 (1997).
- 7 לדוגמה כיצד תופעת ההאחרה באה לידי ביטוי בגישתם של גברים סוכני אכיפת החוק כלפי נפגעות גברית ראו Denise A. Donnelly & Stacy Kenyon, "Honey, We Don't Do Men" *Gender Stereotypes and the Provision of Services to Sexually Assaulted Males*, 11 JOURNAL OF INTERPERSONAL VIOLENCE 441, 447 (1996). על הנטייה, לרבות של גורמים טיפוליים, לבצע האחרה של נשים נפגעות אלימות ראו אפי זיו "פוליטיקה של אלימות נגד נשים" חברה ורווחה כב 417, 418 (2002); מלי שחורי-ביטון "כשאתה אומר 'לא', למה אתה מתכוון?" אלימות אילמת: גברים כקורבנות 205, 214 (יעל וילצ'יק-אביעד ויואב מזא"ה עורכים, 2014); Hadar Dancig-Rosenberg, *Sexual Assault Victims – Empowerment or Re-Victimization? The Need*

להרחיק את עצמו מאב הטיפוס שלכאורה "אמור להיפגע", אך הוא גם מזין ומעצים את ההבניה החברתית של נפגעי העברה כאנשי שוליים.

מאמר זה מבקש להניח בסיס לשינוי מחשבתי בנוגע למיקומה של קבוצת נפגעי העברה בהייררכיה החברתית. הנחת היסוד שעליה נשענת התזה המוצעת במאמר היא כי מיקומה של קבוצה בהייררכיה החברתית, כמו גם הנרטיבים המקושרים אליה הם יצירי האדם, וככאלה הם דינמיים ובני שינוי.⁸ אנו כחברה בוחרים מהו הסיפור החברתי שנספר. בכך ככוחנו לשנות תפיסות מושרשות בנוגע למיקומם של נפגעי עברה בהייררכיה החברתית. כפי שנטען, הבחירה בשינוי עשויה להועיל לחברה בכלל ולנפגעי העברה בפרט.

המסגרת התאורטית שבמסגרתה נציע לערוך את השינוי התפיסתי היא תאוריית הצמתים (Intersectionality או Intersectionalism).⁹ התאוריה דנה בריבוד החברתי וביחסי הכוחות שאליהם הוא מוביל, תוך שימת דגש על המורכבות החברתית האנושית.¹⁰ אבני היסוד שעומדות בבסיס התאוריה הן צירי זהות וצמתי הצטלבות של הצירים הללו.¹¹ ציר זהות ניתן לתיאור כקו דמיוני אשר כל המצויים עליו ניחנים במאפיין משותף. ישנם צירי זהות הנתפסים על פי ההבניה החברתית הרווחת כצירי חולשה, לעומת צירי זהות הנתפסים כצירי חוזק. צירי

for a Therapeutic Jurisprudence Model, in TRENDS AND ISSUES IN VICTIMOLOGY 150, 160
(Natti Ronel, K. Jaishankar & Moshe Bensimon eds., 2008)

8 פעילות השדולה הפמיניסטית היא דוגמה למאבק להעלאת מעמד הנשים באמצעות שינוי השיח החברתי שאפשר שינוי באופן שבו המוסדות החברתיים מעוצבים ונוהגים. שינוי השיח חברתי חלחל והוביל להכרה בצרכים ובחוויות של נשים במרחב הציבורי והמשפטי. ההכרה המוסדית בתורה, נתנה ביטוי לעלייה במעמד הנשים ואפשרה בהיזון-חוזר את המשך ההשפעה וצבירת הכוח החברתי על ידי נשים. העלייה במעמדה של קבוצה בהייררכיה החברתית היא תהליך מעגלי: ככל שקבוצה חברתית מצליחה להנחיל שיח שנותן הכרה ותוקף לצרכיה ולקולה, כך הולכים ומקבלים הצרכים ביטוי על ידי המוסדות החברתיים. העיגון הפורמלי בתורו, מסייע בהעלאת מעמד הקבוצה, שגוררת אחריה עלייה במעמד הצמתים המכילים את אותו ציר. כך, למשל, ככל שציר הנשים הולך ומתחזק, ניתן לזהות עלייה במעמד צומת נשים – נפגעות עברה. השיח שביקש להדגיש את ייחודן של חוויות חיים נשיות בהקשרים של פגיעה מינית ושל אלימות במשפחה גרר שינוי משפטי בדיני האונס וביחס המערכתי לעברות אלימות במשפחה כביטוי להפנמת קולן של נפגעות עברות מגדריות. הגם שעוד נותרה כברת דרך משמעותית לעבור, אי-אפשר להתעלם מהתחזקותו היחסית של צומת זה, בהשוואה למעמדו בעבר. על מקומם של ארגונים פמיניסטיים בעיצוב המאבק לקידום זכויות נפגעי עברה ראו לסלי סבה וטלי גל "זכויות נפגעי עברה בישראל" ספר שמגר כרך ב 157, 166–167 (יובל שני עורך, 2003).

9 Intersectionality נטבע לראשונה על ידי Kimberle Crenshaw בשנת 1989. ראו Kimberle Crenshaw, *Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine Feminist Theory and Antiracist Politics*, U. CHI. LEGAL F. 139 (1989). המושג הפך מרכזי בשנות התשעים של המאה העשרים, כאשר שולב בכתיבה הפמיניסטית השחורה. ראו למשל Patricia Hill Collins, *Gender, Black Feminism and Black* *Political Economy*, 568 ANNALS AM. ACAD. POL. & SOC. SCI. 41 (2000). בעברית ניתן למצוא התייחסות לתאוריה תחת כינויים שונים כדוגמת פמיניזם הצטלבותי, הצטלבויות הזוהות והצטלבות מיקומי שוליים.

10 Kathy Davis, *Intersectionality as Buzzword: A Sociology of Science Perspective on What* *Makes a Feminist Theory Successful*, 9 FEMINIST THEORY 67, 67 (2008)

11 שם, בעמ' 68.

החזק, אשר לעתים נתפסים כמובנים מאליהם,¹² מהווים את אמת המידה שביחס אליה נמדדים ומעוצבים הצירים האחרים.¹³ צירי החזק מעניקים לממוקמים עליהם פריבילגיות חברתיות, ואילו צירי החולשה מהווים לרוב בסיס להפליה.¹⁴ התלכדות צירי זהות שונים יוצרת צומת זהות, שאליו יכולים להשתייך פרט או קבוצה חברתית. הצומת מורכב ממכלול אפיונים המשפיעים זה על זה באופן היוצר זהויות מורכבות ורב-ממדיות.¹⁵ סיווגם של צירי ההצטלבות משפיע כמובן על סיווג הצומת בהייררכיה החברתית.¹⁶ כך, למשל, ישנם "צומתי שליטה" המורכבים מהצטלבות צירי חזק, כגון צומת השליטה הקלאסי המורכב מהתלכדות הצירים גבר, גזע לבן, הטרוסקסואלי.¹⁷ ולעומתם, צמתים המורכבים מהצטלבות צירי חולשה.¹⁸ שדרוג במעמדו החברתי של ציר עשוי להוביל לעלייה במעמדו החברתי של הצומת שאליו משתייך אותו ציר. על פי התאוריה, הממוקמים בצומתי השליטה נהנים מכוח חברתי רב המאפשר להם לעצב את גבולות הנורמה והמוסדות החברתיים השונים.¹⁹ לעומתם, הממוקמים על צומתי החולשה סובלים ממערכת מוגברת של דיכוי והפליה.

המאמר מתמקד בציר נפגעות העברה, ציר זהות אשר המשתייכים לו מאופיינים כמי שנפגעו מביצוע עברה.²⁰ ציר זה עומד בפני עצמו כמאפיין השתייכות, והוא אינו מוגבל לשיוך מגדרי, כלכלי או חברתי מסוים. על פי התפיסה הרווחת, ציר הנפגעות נתפס כיום כציר חולשה.

- Devon Carbado, *Colorblind Intersectionality*, 38 SIGNS: J. WOMEN CULTURE & SOC'Y 811, 12 817–823 (2013).
- שם, בעמ' 818. לפי Carbado שינוי ציר כלשהו בצומת של גבר-לבן-הטרוסקסואלי יוצר צומת חדש ושונה. 13
- Stephanie A. Shields, *Gender: An Intersectionality Perspective*, 59 SEX ROLES 301, 302 14 (2008).
- Catharine A. Mackinnon, *Intersectionality as Method: a Note*, 38 SIGNS: J. WOMEN CULTURE & SOC'Y 1019, 1019–1020 (2013). 15
- Carbado, לעיל ה"ש 12, בעמ' 818. 16
- שם; Mackinnon, לעיל ה"ש 15, בעמ' 1023; מור מוסיפה לצומת זה אפיונים נוספים של צירי חזק, אשר בהקשר הישראלי כוללים יהודי, אשכנזי, בורגני, נטול מגבלה פיזית. ראו שגית מור "לקראת רדיקליזציה של קצבת נכות כללית: דילמות של מאבק לשינוי חברתי" משפט חברה ותרבות 91, 101 (2008). 17
- Carbado, לעיל ה"ש 12, בעמ' 818. Carbado מסביר כי לא תמיד אדם האוחז בצירי חולשה רבים יהיה בעמדה נחותה יותר. לדבריו, המיקום על צמתים חלשים לרוב מוביל לנחיתות, אך במקרים מסוימים עשוי להוליד יתרונות הנובעים מחוסר נראות צמתית. להרחבה ראו גם Valerie Purdie-Vaughns & Richard P. Eibach, *Intersectional Invisibility: The Distinctive Advantages and Disadvantages of Multiple Subordinate Group Identities*, 59 SEX ROLES 377 (2008). דוגמה לציר חולשה קלאסי, הנדון בהרחבה בספרות האמריקנית, היא הצומת המאגד בין הצירים: אישה, גזע, שחור. ראו Crenshaw, לעיל ה"ש 9. 18
- להרחבה על קוד ההתנהגות שנוצר בעקבות ההייררכיה בין הצירים ועל תפיסת ההתנהגות של הממוקמים על צירי החזק כנורמטיבית ראו Carbado, לעיל ה"ש 12, בעמ' 818. להרחבה על שליטתן של קבוצות חזק בעיצוב נורמות בחברה ראו דליה לירן-אלפר ועמית קמה "עיצוב הגוף וחיטוב הזהות: ייצוגי הגוף בטלוויזיה המסחרית" מכון חיים הרצוג לתקשורת חברה ופוליטיקה, אוניברסיטת תל אביב 7, 7, 10–9 (2007). 19
- נבחר כי הבחירה להתמקד בציר בודד עדיין מותירה אותנו בגבולות התאוריה, שכן לציר הבודד השפעה רחבה על צמתים אליהם הוא משתייך. ראו Shields, לעיל ה"ש 14, בעמ' 303. 20

אנו נציע להמיר תפיסה זו בתפיסה המזהה ציר זה כממוקם גבוה יותר במדרג החברתי.²¹ השינוי התפיסתי המוצע מחייב לעמוד על התפיסות המאפשרות כיום את קיבוע הציר במיקום נמוך בהיררכיה, והחלפתן בתאוריות חברתיות המאמצות תפיסות מעצימות בנוגע למאפיין הנפגעות. אחת מנקודות המפתח להעלאת מיקומו של ציר הנפגעות היא שבירת הסטראוטיפים המזהים ציר זה עם ציר הזהות המגדרי. שיח הקורבנות יצר הקבלה בין קרבנות לנשיות ולמיקום חברתי נמוך.²² אנו נטען כי יש להכיר גם בפגיעותם של גברים, ולא רק של נשים.²³ לצד זאת, נדגיש כי גם בהנחה שמרבית הנפגעים הם אכן נפגעות, אין הכרח לראותן כקרבנות חסרות אונים. שיח הפמיניזם התרבותי, כידוע, ביקש לערער על תפיסה זו ולהדגיש דווקא את האוטונומיה והכוח הגלומים בנפגעות עברה.²⁴ שתי תאוריות נוספות עשויות לסייע לחולל את השינוי התפיסתי המוצע. האחת היא תאוריית הוויקטימולוגיה החיובית, הרואה פגיעה מביצוע עברה כאירוע משנה חיים שעשוי להעצים את הנפגע, על אף היותו אירוע מכאיב וקשה. במקום לזהות ולהדגיש את החולשה והמסכנות הטבועות בקרבנות, הוויקטימולוגיה החיובית מבקשת להדגיש את נקודות החוזק והזדמנויות הצמיחה האפשריות שמלוות את תהליך ההחלמה מפגיעה מעברה.²⁵ בדומה לפמיניזם התרבותי, גם הוויקטימולוגיה החיובית מדגישה את האוטונומיה של הפרט, את יכולתו לבצע בחירות מושכלות ואת נטישת שיח הקרבנות.²⁶ השנייה היא תאוריית הפגיעות שהציעה מרתה פיינמן (Fineman). לפי גישה זו, פגיעות היא תכונה אינהרנטית למין האנושי: בני האדם חשופים באופן תמידי לפגיעות שאינן מצויות בשליטתם. דמות האדם הליברלי, העצמאי אשר נמצא בתפקוד מלא אינה מייצגת כראוי את הניסיון האנושי. תחת ייצוג בלתי-מציאותי זה, יש להכיר ב"סובייקט הפגיע", כחלק בלתי-

- 21 השינוי במעמדו של ציר ההשתייכות המגדרית לקבוצת הנשים מוכיח את יכולת הניעות הקיימת בתוך ההיררכיה החברתית. להרחבה ראו לעיל ה"ש 8.
- 22 לחיבור בין נשים לבין קרבנות וחולשה תחת הניתוח הפמיניסטי הרדיקלי ראו למשל בילסקי, לעיל ה"ש 3, בעמ' 25–26.
- 23 להרחבה על חוסר ההכרה בנפגעות גברית במקרים שונים ראו Iain A. Mclean, *The Male Victim of Sexual Assault*, 27 BEST PRACTICE & RESEARCH CLINICAL OBSTETRICS & GYNECOLOGY 39 (2013); Leslee R. Kassing, Denise Beesley & Lisa L. Frey, *Gender Role Conflict, Homophobia, Age, and Education as Predictors of Male Rape Myth Acceptance*, 27 JOURNAL OF MENTAL HEALTH COUNSELING 311 (2005) (נפגעות גברית מאלימות מינית על ידי גברים); Ronald E. Smith, Charles J. Pine & Mark E. Hawley, *Social Cognitions about Adult Male Victims of Female Sexual Assault*, 24 JOURNAL OF SEX RESEARCH 101 (1998) (נפגעות גברית מאלימות מינית על ידי נשים); שחורי-ביטון, לעיל ה"ש 7, בעמ' 205; ימית נפטוב "הגבר כקורבן של אגרסיה נשית" אלימות אילמת: גברים כקורבנות 35, 50–53 (יעל וילצ'יק-אביעד ויואב מזא"ה עורכים, 2014).
- 24 בילסקי, לעיל ה"ש 3, בעמ' 34–36.
- 25 Natti Ronel & Ya'ara Tyra Toren, *Positive Victimology: An Innovation or "More of the Same"?*, 15 TEMIDA 171, 175–176 (2012).
- 26 Nadia Wager, *Restorative Justice and Domestic Violence: a View from a Positive Victimological Perspective*, in POSITIVE CRIMINOLOGY 261, 262–263 (Natti Ronel & Dana Segev eds., 2015).

נפרד מהאנושיות הנורמטיבית.²⁷ תאוריה זו מאפשרת אפוא למקם את כלל האוכלוסייה על ציר הנפגעות. באמצעות שילובה של תאוריה זו בתאוריית הצמתים נציע, לראשונה, המשגה חדשה של ציר הנפגעות כ"ציר זהות מורכב". בשונה מצירי זהות שבהם האפיון הוא קשיח ולינארי (כגון השתייכות גזעית או מין ביולוגי), ציר הנפגעות מבוסס על אפיון גמיש המשתרע על פני ספקטרום. כך, קיים מגוון רחב של סוגי עברות, כמו גם סוגי פגיעה שונים עקב ביצוע אותה עברה. מגוון זה יוצר הבחנה בין סוגים שונים של נפגעים הממוקמים על נקודות שונות על פני ציר הנפגעות. תאוריית הפגיעות מוסיפה לצייר גם את מי שיש לו פוטנציאל להיפגע מביצוע עברה, קרי מרבית האוכלוסייה. זאת, כיוון שהתאוריה קושרת בין הפוטנציאל להיפגע לבין הפגיעה עצמה, ומבקשת לחזק את הפרט כבר בשלב הקודם לפגיעה על ידי חיזוק עמידותו. לאימוץ נרטיבים חלופיים יש פוטנציאל לשדרג את מקומו של ציר הנפגעות מציר חלש לציר חזק יותר. לשינוי זה נלווים כמה יתרונות. ראשית, העלייה במעמדו של הציר תאפשר את הרחבת קשת ההתנהגויות הזוכות ללגיטימיות חברתית עבור נפגעי העברה. טווח ההתנהגויות כיום עודנו מושפע משיח הקרבנות שצמצם את טווח ההתנהגות החברתית-נורמטיבי שמצפים מנפגע עברה לפעול על פיו. הרחבת גבולות ההתנהגות ה"לגיטימיים" לנפגע שמעוניין לקבל סעד חברתי ומשפטי תיטיב עם סוגים שונים של נפגעים שהתנהגותם אינה נכנסת ל"משבצת הקרבנית".²⁸ הואיל והממוקמים על צירי חוזק נהנים מגמישות מסוימת בעיצוב המוסדות החברתיים בשל כוחם החברתי, הם יכולים להחדיר את תפיסת עולמם ולדאוג שצורכיהם ייענו.²⁹ שנית, העלייה במעמדו של הציר מחזקת את הצורך לפתח מסלולי העצמה נוספים לממוקמים עליו. אבני היסוד של הוויקטימולוגיה החיובית – השמעת קולו של הנפגע, הליכי העצמה והתפתחות אישית וקבלה חברתית של הנפגע – יקבלו ביטוי רחב יותר ככל שתהא הפנמה חברתית כי כל אדם זקוק להם, מעצם היותו אדם בעל פוטנציאל להיפגע מביצוע עברה. יתרה מכך, ההכרה כי כולנו משתייכים לציר הנפגעות וכי הפגיעה מביצוע עברה אינה בשליטתו של הפרט מחדדת את האחריות החברתית והמדינתית לתרום ליצירת תשתית שתאפשר להתמודד עם פגיעה אפשרית כזו.

מבנה המאמר הוא כדלהלן: בחלק א נציג את תאוריית הצמתים. בחלק ב ננתח את מעמדו של ציר הנפגעות העברה כציר שמייצג את מאפיין הזהות של היפגעות מביצוע עברה. נציע לאמץ שינוי תפיסתי שימיר את הנרטיבים שמקבעים סטראוטיפים כלפי נפגעים, בנרטיבים המדגישים את העצמה והכוח בחוויית ההתמודדות עם פגיעה. בתוך כך נדגים כיצד החלפת הנרטיב של הפמיניזם הרדיקלי בנרטיב המכיר בנפגעות רב-מגדרית וכיצד המרת גישות של

27 Martha Alberston Fineman, *The Vulnerable Subject: Anchoring Equality in the Human Condition*, 20 YALE J. L. & FEMINISM 1, 9–12 (2008).

28 הדר דנציג-רוזנברג ודנה פוג'ן "כשאהבה כואבת: על דילמת ההתחשבות בבקשתן של נשים החיות בצל האלימות להקל בענישת הפוגע" מחקרי משפט כו 589, 624–630, 637–640 (2010); הדר דנציג-רוזנברג ויפעת פרדר "האחרת שבתוכנו: על עריכת-דין חברתית 'רגישת תרבות'" מעשי משפט ג 45 (2010); זיו, לעיל ה"ש 7, בעמ' 427–428; Linda G. Mills, *Intimate Violence as Intimate: The Journey and a Path*, 9 CARDOZO WOMEN'S L.J. 461, 462–463 (2002).

29 ראו MacKinnon, לעיל ה"ש 15, בעמ' 1023; Carbado, לעיל ה"ש 12, בעמ' 818.

ויקטימולוגיה מסורתית בגישות של ויקטימולוגיה חיובית עשויות לסייע בכינון השינוי התפיסתי המוצע. באמצעות שילוב בין תאוריית הצמתים לתאוריית הפגיעות של מרתה פיינמן נטבע את המושג "צירים מורכבים". בחלק ג נדון בהשלכות הנובעות מן השינוי התפיסתי. לצד מחירים אפשריים שהוא עלול לגבות – כגון עלויות כלכליות ישירות ועקיפות, גיוס משאבים וכוח אדם מקצועי וקושי ביצירת שינוי תודעתי בקרב מוסדות המדינה – העלאת מעמדו של ציר הנפגעות בהייררכיית יחסי הכוח תאפשר הכרה במגוון דרכי התנהגות שהנפגע יכול לסגל לעצמו טרם הפגיעה ולאחריה; חיזוק פרקטיקות מעצימות; וקריאה למעורבות מדינית מוגברת והתאמת המוסדות החברתיים לצורכי קבוצת הנפגעים. בחלק ד נסכם ונציע כיווני מחשבה עתידיים לפיתוח התרגיל המחשבתי המוצע במאמר.

א. תאוריית הצמתים

תאוריית הצמתים היא תאוריה אינטרדיסציפלינרית המבקשת לסייע במיפוי יחסי הכוח והריבוד החברתיים ובחשיפתם.³⁰ התאוריה מתחקה אחר אלמנטים של דמיון ושונות חברתיים, אשר מייצרים דינמיקה של הייררכיה, כפיפות והדרה בין קבוצות חברתיות שונות, על בסיס ראייה רב-ממדית של זהויות מורכבות.³¹ באמצעות חשיפת המיפוי החברתי התאוריה מסייעת בניתוח מבני הכוח המכתיבים ומשמרים את ההייררכיה הקיימת בין קבוצות חברתיות שונות.³² שמה של התאוריה עוצב בהשאת הדימוי שהשתמשה בו קימברלי קרנשאו (Crenshaw) כדי לתאר את יחס החברה בארצות-הברית לנשים שחורות. קרנשאו תיארה נשים שחורות ככאלה המצויות על צומת המורכב מהתלכדות של שני צירי דיכוי – ציר של דיכוי סקסיסטי, הנובע מהיותן שייכות למין הביולוגי – נשים, וציר של דיכוי גזעני, הנובע מן השייך הגזעי שלהן – שחורות. התלכדות זו ממצבת את הנשים השחורות במקום נחות ושונה בהייררכיה החברתית בהשוואה לנשים לבנות מחד גיסא ולגברים שחורים מאידך גיסא, ויוצרת מערכת הפליה המונעת הכרה בייחודן ובצורכיהן.³³ הפלייתן לרעה של הממוקמות על צומת זה נוצרה בעקבות אינטרס הן של ארגוני נשים והן של ארגוני שחורים לקדם שיח אחיד וקהרנטי. אלה ביקשו ליצור חזית אחידה וחזקה, גם במחיר של השתקת תת-קבוצות בתוך הקבוצה הכללית.³⁴

Nira Yuval-Davis, *Power, Intersectionality and the Politics of Belonging*, 1, 4 (FREIA – 30
Feminist Research Center in Aalborg. Aalborg University, Denmark, Working Paper No.
.75, 2011)

Sumi Cho, Kimberlé Williams Crenshaw & Leslie McCall, *Toward a Field of* 31
Intersectionality Studies: Theory, Applications, and Praxis, 38 SIGNS: J. WOMEN CULTURE
'בעמ' 785, 795 (2013), Davis; & Soc'y 67, בעמ' 10, MacKinnon; לעיל ה"ש 15, בעמ'
.1020

שם, בעמ' 1024; Cho, Crenshaw & McCall; לעיל ה"ש 31, בעמ' 790. 32

Crenshaw, לעיל ה"ש 9. 33

Kimberlé Williams Crenshaw, *Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics,* 34
and Violence against Women of Color, 43 STAN. L. REV. 1241, 1253 (1991)
לעיל ה"ש 3, בעמ' 1424. 34

תאוריית הצמתים מוצגת בספרות בצורות שונות, ויש ויכוח סביב הגדרתה וטיבה. יש הטוענים כי מדובר בתאוריה המספקת מסגרת חשיבה; יש המגדירים אותה ככלי מתודולוגי; ויש הגורסים כי מדובר במושג יוריסטי.³⁵ גם עולם המושגים המרכיב את התאוריה מאופיין במורכבות ובריבוי תפיסות. כך, למשל, ישנן כמה מתודולוגיות, שכל אחת מאופיינת ביחס שונה אל הקטגוריה החברתית.³⁶ אף שאלת הגדרת הצירים המרכיבים את צומתי הזהות גוררת אחריה אי-הסכמה ועמימות. יש המגדירים את צירי הזהות כ"צירים של שונות".³⁷ אחרים בוחנים "צירים של דיכוי".³⁸ כך או כך, הדיון נסוב על פי רוב סביב קטגוריות המגדירות כמה מאפייני זהות מסוימים (כגון מין, נטייה מינית, גזע) וסביב הכוחות החברתיים המבנים את הקטגוריות הללו.³⁹

פרט לעמימות המאפיינת את התאוריה, יש המבקרים אותה בטענה כי היא נסובה סביב התלכדות הצירים של גזע ומין (ובפרט סביב נשים שחורות), באופן המונע ממנה לשמש כלי לניתוח ולבחינת קבוצות חברתיות אחרות. המבקרים מוסיפים כי בעייתיות זאת מתחדדת לנוכח המיקום המרכזי והייחודי שיש לנשים שחורות בהיסטוריה האמריקנית.⁴⁰ ביקורות נוספות על התאוריה גורסות כי היא נטועה מדי בסובייקט, וכי היא אינה מכילה את הדינמיות הקיימת בהליכי בניית זהות.⁴¹ אחרים טענו כי התאוריה מעורפלת מדי וחסרה לה מסגרת קונספטואלית ברורה.⁴²

שני מושגי יסוד המרכיבים את התאוריה הם צירי זהות וצמתים המלכדים יחדיו כמה צירי זהות. לפי הגדרות מסוימות, קטגוריה חברתית היא מושג רחב העשוי להכיל כמה אפיונים, לעומת זאת, ציר מגדיר אפיון משותף אחד.⁴³ נשים שחורות, למשל, הן קטגוריה חברתית, שכן הן מייצגות קבוצה שלה סטטוס משותף, ולו יותר מאפיון אחד.⁴⁴ לעתים כשדנים בקטגוריה חברתית מסוימת המאוחדת תחת מאפייין משותף, יש נטייה להשטיח את השיח בצורה חד-

35 Davis, לעיל ה"ש 10, בעמ' 68–69.
 36 להרחבה על סוגי המתודולוגיות הקיימים תחת התאוריה, כגון גישות המורכבות הבין-קטגוריאלית, האנטי-קטגוריאלית והתוך-קטגוריאלית ראו Leslie McCall, *The Complexity of Intersectionality*, 30 JOURNAL OF WOMEN IN CULTURE AND SOCIETY 1771 (2005); הדר דנציג-רוזנברג ונועה יוסף "אלימות הגירתי" עיוני משפט לו 341, 355–356 (2015).
 37 Carbedo, לעיל ה"ש 12, בעמ' 818.
 38 Shields, לעיל ה"ש 14, בעמ' 303; Crenshaw, לעיל ה"ש 9, בעמ' 149.
 39 Davis, לעיל ה"ש 10, בעמ' 67; Carbedo, לעיל ה"ש 12, בעמ' 813–814.
 40 להרחבה ולהתמודדות עם ביקורות אלה ראו Cho, Crenshaw & McCall, לעיל ה"ש 31, בעמ' 787–788; Carbedo, לעיל ה"ש 12, בעמ' 812–813.
 41 Carbedo, שם.
 42 Davis, לעיל ה"ש 10, בעמ' 69.
 43 טענה זו אינה עולה מפורשות מן הכתובים, אך כך משתמע מעיון ביישום התאוריה כפי שבא לידי ביטוי בדוגמאות שונות הניתנות בספרות.
 44 להגדרת המושג קבוצה חברתית או קטגוריה חברתית ראו ג'ון משונים סוציולוגיה 170–171 (יורם שדה מתרגם, יעל אנוך ופנחס שטרן עורכים, 1999). לפי משונים "קטגוריה מציינת אנשים בעלי סטטוס משותף. נשים, אבות לא נשואים, טירונים בצבא [...] כולם דוגמאות לקטגוריות". מהדוגמאות עולה שקטגוריה עשויה להחיל יותר מאפיון אחד. למשל, אבות לא נשואים הם קטגוריה בעלת כמה אפיונים פרטניים (גבר, הורה, לא נשוי).

ממדית ולהתייחס לאפיון היחיד בלבד. תופעה זו ידועה כבעיית האסנציאליזם.⁴⁵ תאוריית הצמתים מבקשת למנוע השטחה זו באמצעות הצבעה על כך שהצירים החברתיים הרבים מתלכדים ביניהם באופנים שונים ומרובים ויוצרים צומתי זהויות מורכבים ורב-מדדיים, השוברים את תבנית התכונה האחת. מבחינה מושגית, צירי הזהות מתוארים בכתיבה כבעלי אפיון אחד ויחיד, והמורכבות מתוארת ככזו המושגת באמצעות הצומת.⁴⁶ ואולם גם דיון בציר בודד תחת התאוריה משמר את ראיית המורכבות, שכן הציר האחד לעולם מתלכד עם צירים אחרים והוא חלק מצומת, מתמונה רחבה יותר.⁴⁷ יתרה מזאת, אנו נציע בהמשך לזהות קבוצת צירים, שאותם נכנה "צירים מורכבים", ככזו הניחנת במורכבות פנים-צירית. בצירים אלה האפיון אינו בא לידי ביטוי באופן בינארי (מתקיים או לא מתקיים) כי אם באופן סקלרי (מתקיים בעצמות ובמינונים שונים).

הצירים השונים אינם ניטרליים במיקומם החברתי. הגדרתם כצירי כוח או חולשה היא הגדרה חברתית יחסית, העשויה להשתנות בהתאם לזמן ולמקום.⁴⁸ מיקומם של הצירים משפיע על מיקומו של הצומת במיפוי החברתי הכללי ועל התנהגות הפרט המשתייך לו.⁴⁹ כך, הקטגוריות החברתיות השונות נבנות האחת ביחס לרעותה בהליך דינמי.⁵⁰ הן מצויות באינטראקציה מתמדת, מבנות זו את זו ושואבות את המשמעות של מיקומן החברתי באופן יחסי לצמתים ולצירים אחרים.⁵¹

התלכדויות צירי כוח מבנות צומתי שליטה, ואילו התלכדויות צירי חולשה יוצרות צומתי זהות של מי שלרוב מסומנים כ"אחרים". ככל שקבוצה משתייכת ליותר צירי כוח, כך הצומת שעליו היא ממוקמת מדורג גבוה יותר בהיררכיה החברתית, והיא נהנית מפריבילגיות חברתיות, כדוגמת שליטה בעיצוב המוסדות והמשאבים החברתיים כגון משפט⁵² ותקשורת.⁵³

45 ראו Minow, לעיל ה"ש 3, בעמ' 1431–1432; בילסקי, לעיל ה"ש 3, בעמ' 44–45; Angela P. Harris, *Race and Essentialism in Feminist Legal Theory*, 42 STAN. L. REV. 581, 588 (1990).

46 Shields, לעיל ה"ש 14, בעמ' 303; Davis, לעיל ה"ש 10, בעמ' 71; Crenshaw, לעיל ה"ש 9, בעמ' 140.

47 Shields, לעיל ה"ש 14, בעמ' 303.

48 שם, בעמ' 304.

49 שם, בעמ' 302–304. דוגמה להשפעת מיקום ציר הזהות על דרכי פעולה היא ההשפעה שיש למוצא אתני על רפואי התנהגות של נשים נפגעות אלימות אינטימית בארצות-הברית, אשר אין מדווחות על האלימות שממנה הן סובלות מסיבות שונות הקשורות למוצאן האתני. ראו דנציג-רוזנברג ופרדר, לעיל ה"ש 28, בעמ' 48.

50 Shields, לעיל ה"ש 14, בעמ' 302.

51 שם.

52 להרחבה על השפעת החוק בעיצוב תפיסות חברתיות ראו מנחם מאוטנר משפט ותרבות בישראל בפתח המאה העשרים ואחת 49–50 (אלי שאלתיאל עורך, 2008).

53 התקשורת היא כלי בעל השפעה מהותית על עיצוב החברה. נגישות לתקשורת מאפשרת את רתימתה ככלי להפצת מסרים, אשר יש בו כדי לקבוע סדרי יום חברתיים ופוליטיים. כיום ניתן לראות שנפגעים הנהנים מיתרונות התקשורת הם אלו אשר פרט להיותם נפגעים גם ממוקמים על צירי חוזק (כגון נפגעים לבנים), ואשר יש בכוחם לעורר סיקור תקשורתי ביקורתי בדרישה לשינוי מדיניות וחקיקה ולהוביל להחמרת ענישה בפוגעים במי שנתפסים כ"קרבנות אידיאליים". להרחבה על השימוש בתקשורת והשפעתה ראו ענת פלג "דמעה אחת שווה אלף מילים" הזיקה

לעומת זאת, ככל שמתרחקים מצומת השליטה אל עבר צמתים רחוקים יותר המורכבים מצירי זהות שאינם צירי הכוח, כך הולכים ונדחקים לשולי ההיררכיה החברתית פרטים הממוקמים על צמתים אלה. הדרתם לשוליים של הממוקמים על צומתי החולשה כופה עליהם הפנמה של השוני והנחיתות החברתית, ונדרשים מאמצי גישור כבדים בין תפיסות עולמם לבין תפיסת העולם של הקבוצה השלטת.⁵⁴

בתחילת הדרך התמקדה התאוריה בעיקר בצירי ובצומתי החולשה.⁵⁵ התמקדות זו חיזקה את התפיסה שלפיה צירי החוזק חיצוניים לתאוריה, ועזרה לקבע בתודעה את הצירים החזקים כמובנים מאליהם, ככאלה שאינם דורשים התבוננות מיוחדת, אלא מהווים בסיס ניטרלי.⁵⁶ ראייה זו, המנתקת את צירי וצומתי החוזק ממושאי החקירה וההתבוננות היא בעייתית כמובן, שכן צירי החוזק הם נקודת ייחוס לקביעת מעמדם של שאר צירי זהות. קיימים יחסי-גומלין הדוקים בין צירי וצומתי החולשה לבין צירי וצומתי הכוח, עד כי אי אפשר שלא להתבונן עליהם ועל האינטראקציות ביניהם כמקשה אחת. הצמתים השונים נמדדים ביחס למרחקם מצומת השליטה: אילו צירים מבחינים בינם לבין צומת השליטה וכמה. כל ציר חוזק שמוחלף בצומת השליטה יוצר שוני, והצומת החדש שנוצר מסווג כ"אחר".⁵⁷ הניטרליות המדומה של צומתי הכוח הפכה אותם לבסיס השוואה לשאר הצירים,⁵⁸ וגררה החלה של סטראוטיפים על אותן קטגוריות הממוקמות רחוק יותר מצומתי הכוח.⁵⁹ ניטרליות מדומה זו מעצבת ומשמרת את יחסי הכוחות השולטים בחלוקת ההזדמנויות בחברה: ככל שהצומת יקבל "אישור חברתי" כ"חזק" ו/או "נורמטיבי", הממוקמים עליו ייהנו מפריבילגיות; אך באין "אישור חברתי" כאמור – הצומת יתויג כחלש.⁶⁰ מבחינה מעשית, הממוקמים על צומתי החולשה מופלים לרעה וסובלים מקיפוח בתחומי חיים שונים עקב חוסר התחשבות בניסיון החיים ובצרכים הייחודיים שלהם. הם מושתקים, ונמנעת מהם גישה למשאבים החברתיים.⁶¹

בין התנהלותם התקשורתית של נפגעי עברות למעמדם בהליך המשפטי" קריית המשפט י 185, 196–209 (התשע"ד).

54 Minow, לעיל ה"ש 3, בעמ' 1437.

55 Carbado, לעיל ה"ש 12, בעמ' 813–814; Yuval-Davis, לעיל ה"ש 30, בעמ' 4. כיום הנטייה היא להתבונן על כלל הריבוד החברתי, הן בנקודות החוזק והן בנקודות החולשה. הממדים השונים של הפריבילגיה והשוני נבחנים בכלל הצמתים, כתוצר של המיקום החברתי המעניק הזדמנות או יוצר חיסרון. ראו Shields, לעיל ה"ש 14, בעמ' 302; Cho, Crenshaw & McCall, לעיל ה"ש 31, בעמ' 801–802.

56 Carbado, לעיל ה"ש 12, בעמ' 817–820.

57 שם, בעמ' 818; מור, לעיל ה"ש 17, בעמ' 101–102.

58 ראו קתרין מקינון פמיניזם משפטי בתיאוריה ובפרקטיקה 25 (דפנה ברק-ארז עורכת, עידית שורר מתרגמת, 2005); Carbado, לעיל ה"ש 12, בעמ' 827.

59 שם, בעמ' 818–819; MacKinnon, לעיל ה"ש 15, בעמ' 1023.

60 Cho, Crenshaw & McCall, לעיל ה"ש 31, בעמ' 798.

61 Carbado, לעיל ה"ש 12, בעמ' 824; Crenshaw, לעיל ה"ש 34, בעמ' 140. גם כאשר יש ניסיון להתייחס לצורכיהם של הפרטים המשתייכים לצומתי החולשה, ניסיון זה מוכתם, לא אחת, בפטרנליזם. מור, לעיל ה"ש 17, בעמ' 129, 134. ראו למשל את ביקורתה של מור על שיח הזכויות לבעלי המוגבלויות שהתפתח והתגבש בעת העבודה על הצעת חוק שוויון הזדמנויות לבעלי מוגבלויות בישראל.

ככל שהדמיון בין צומת נתון לבין צומת השליטה גובר, עולה הסיכוי כי הצומת הנתון יזכה לתיוג גבוה יותר בהייררכיה.⁶² הצורך להידמות לקבוצה השולטת מכתוב גם מהי ההתנהגות הנחשבת נורמטיבית ומקובלת. הממוקמים בצירי ובצומתי הכוח נהנים מ"חותמת הנורמטיביות".⁶³ הם מכתובי הנורמות, ולעתים התנהגות תיחשב נורמטיבית רק מכוח היותה – התנהגותם של הממוקמים בקבוצת חוזק.⁶⁴ אמנם הממוקמים על ציר חוזק אינם חופשיים לחלוטין ממגבלות חברתיות,⁶⁵ אך הם נהנים מכוח תמרון רב יותר ולרוב גם משליטה במוסדות החברתיים השונים, המעניקה להם את היכולת לייצר שינוי תודעתי ולהרחיב את טווח ההתנהגות המותר.⁶⁶ יתרה מכך, שליטתם כה מובנת מאליה עד שלעתים גם בחקיקת חוקים ובקביעת מדיניות הנוגעת לקבוצות חברתיות אחרות, נקודת המבט שלהם מתקבלת כנקודת הייחוס הנורמטיבית, והם נתפסים כמי שרשאים לדבר בשם כלל האוכלוסייה.⁶⁷ הניטרליות המדומה של צומתי הכוח אשר גוררת פריבילגיות חברתיות מכתובה את סטנדרט ההתנהגות המצופה גם בשדה המשפטי. על מנת לזכות בהכרה משפטית יש לאמץ דפוסי פעולה הנתפסים כנורמטיביים בעיני סוכני החוק ובתי המשפט. מנגד, שייכות לקטגוריה חברתית מוחלשת עלולה להוביל להחמרת עונשים, להחלת סטראוטיפים של מסוכנות ולהפליה לרעה באכיפת החוק.⁶⁸

- 62 להרחבה ודוגמאות על הצורך בדמיון לציר השליטה כתנאי לקבלת אישור חברתי ראו Carbado, לעיל ה"ש 12, בעמ' 833; מקינון, לעיל ה"ש 58, בעמ' 28.
- 63 Carbado, לעיל ה"ש 12, בעמ' 818.
- 64 שם.
- 65 דוגמה לכך משתקפת בהתנהגותם של גברים נפגעי עברה. שרה בן-דוד בוחנת השערות שונות מדוע גברים נפגעי אלימות אינטימית לא מתלוננים. בין היתר, היא מציעה את ההסבר הבא: גבר שיעז להתלונן יהיה חשוף ללעג שכן לא עמד בתפקידי המגדר המיועדים לו מכוח היותו גבר, קרי הצורך להיתפס "חזק" ולהשתלט על בת-זוגו. ראו שרה בן-דוד "קורבנות גברים במשפחה – האם יש תופעה כזו?" אלימות אילמת: גברים כקורבנות 13, 25 (יעל וילצ'יק-אביעד ויואב מזא"ה עורכים, 2014).
- 66 ראו את הדיון שעורכות לירן-אלפר וקמה במקומה של התקשורת, הנשלטת בידי קבוצות החוזק החברתיות, בדחיקה לשוליים את מי שאינו עונה על דרישת גוף מסוימת. הממוקמים על צירי החוזק רותמים את התקשורת להטמעת הסטנדרטים הנוהגים וכך בעלי מוגבלויות מודרים מן השיח התקשורתי-חברתי; לירן-אלפר וקמה, לעיל ה"ש 19, בעמ' 11.
- 67 ביקורת ברוח זו הוטחה נגד נשים לבנות על כך שהן מתיימרות לדבר בשם כלל הנשים. ראו Cho, Crenshaw & McCall, לעיל ה"ש 31, בעמ' 790–791.
- 68 דוגמה להחלת סטראוטיפים של מסוכנות משתקפת בטענה כי במקרים רבים המשטרה בארצות-הברית עוצרת רכבים שבהם נוהגים שחורים רק משום צבע עורם של הנהגים. ראו Carbado, לעיל ה"ש 12, בעמ' 837–839. לטענות דומות בדבר שיטור יתר בקהילות מיעוטים בארץ ראו שרון פולבר ויניב קובוביץ "המפכ"ל על האלימות נגד אתיופים: 'מטבע הדברים, שוטרים חושדים בהם יותר'" הארץ – חדשות פוליטי 30.8.2016 30.8.2016 www.haaretz.co.il/news/politi/1.3053869; יניב קובוביץ "מחצית מבני העדה האתיופית סבורים ששוטרים נטפלים אליהם בלי סיבה" הארץ – חדשות חינוך וחברה 15.6.2014 15.6.2014 www.haaretz.co.il/news/education/premium-1.2347969. לממצאים המצביעים על הפליית בני המגזר הערבי בהליכי הארכת מעצר ראשוני ראו אורן גול-איל, רענן סוליצ'אנו-קינן וגל עינב "ערבים ויהודים בהליכי הארכת מעצר ראשוני" משפטים לח 627 (2008).

ב. נפגעות עברה בראי תאוריית הצמתים

1. התפיסה הקיימת: נפגעות עברה כציר חולשה

נפגעי עברה מתוארים, לא אחת, בשיח החברתי הקיים כקבוצה חלשה יחסית.⁶⁹ בישראל, נקודת המוצא של השיח הרווח נשענת על ההכרה בנפגעי העברה כקבוצת מיעוט הנעדרת ייצוג וכוח בהליכים פוליטיים, ומשכך – זקוקה להגנה.⁷⁰ הכתיבה הפמיניסטית הרדיקלית קושרת באופן אינטואיטיבי בין נפגעות עברה לבין קרבנות נשית.⁷¹ דמות הקרבן נתפסת בראיה חד-ממדית, ומקושרת לנחיתות, לחוסר כוח, לפסיביות, לבורות, לחולשה, לחוסר אונים ולפתטיות.⁷² דימוי חברתי זה של הקרבן מוביל במקרים רבים לתגובות של רחמים, התנשאות ופטרנליזם מצד החברה.⁷³ לצד זאת, ישנם גם יתרונות חברתיים ובהם סימפטיה, סולידריות חברתית, חמלה, תשומת לב, מחילה, תמיכה ופיצויים.⁷⁴ ביתרונות הקרבנות טמונה מלכודת, שכן על מנת ליהנות מהם על הפרט להתאים את עצמו לתבנית הקרבן הסטראוטיפית והחד-

69 להרחבה על היות קבוצת הנפגעים קבוצת מיעוט הנעדרת ייצוג וכוח בהליכים פוליטיים ראו הדר דנציג-רוזנברג ודנה פוג'ן "הדור הבא של זכויות נפגעי עברה: הזכות החוקתית להליך הוגן" עיוני משפט לו 549, 568-572 (2015). להתייחסות לצומת המפגש בין נשים – נפגעי עברות אלימות – מהגרים כאל צומת מוחלש המורכב מצירי זהות חלשים ראו דנציג-רוזנברג ולבנקרון, לעיל ה"ש 36, בעמ' 345. להתפתחות מהפכת זכויות הקרבן בארצות-הברית ולחיאור נפגעי עברה כקבוצה הנפגעת מידי מערכת המשפט באופן שיטתי ראו Douglas E. Beloof, *The Third Wave of Crime Victims' Rights: Standing, Remedy, and Review*, B.Y.U. L. Rev. 255, 256-260 (2005).

70 קבוצות חברתיות בעלות כוח פוליטי משתתפות בהליכי חקיקה, אך הדומיננטיות מביניהן (כגון לשכת עורכי הדין והאגודה לזכויות האזרח) אינן פועלות לקידום אינטרסים של נפגעי עברה. בנוסף, קיים חוסר סימטריה בין ייצוג נאשמים בהליכי השתתפות פוליטיים לבין ייצוג נפגעי עברה בהליכים הללו. הסנגוריה הציבורית משתתפת באופן עקבי בהליכי חקיקה ונהנית ממעמד מוסדי של רשות מדינתית, אולם בישראל מרבית נפגעי העברה אינם זוכים בייצוג או בתמיכה מוסדית-מדינתית. ראו דנציג-רוזנברג ופוג'ן, לעיל ה"ש 69, בעמ' 568-572. לדיון במעמדם של נפגעי עברה בזירה הפוליטית האמריקנית ולטענה כי עיגון חוקתי של זכויות נפגעי עברה נדרש כדי להבטיח את קיומן באקלים פוליטי משתנה ראו Kenneth O. Eikenberry, *Victims of Crime/Victims of Justice*, 34 WAYNE L. REV. 29, 33-36 (1987) David M. Paciocco, *Why the Constitutionalization of Victim Rights Should Not Occur*, 49 CRIM. L.Q. 393, 405 (2004).

71 ראו למשל את ספריה המונומנטליים של MacKinnon: CATHARINE A. MACKINNON, TOWARD A FEMINIST THEORY OF THE STATE (1989); CATHARINE A. MACKINNON, FEMINISM UNMODIFIED: DISCOURSES ON LIFE AND LAW (1987). לדיון בהנחות היסוד שהתוותה MacKinnon בכתיבתה ולהרחבה על צמיחתו של השיח הרדיקלי ראו דפנה ברק-ארז "הפמיניזם המשפטי של קתרין מקינון והמעבר מן השוליים למרכז, מביקורת אל יצירת עולם מושגים משפטי חדש – מבוא" פמיניזם משפטי בתיאוריה ובפרקטיקה 7 (דפנה ברק-ארז עורכת, 2005); דנציג-רוזנברג ופוג'ן, לעיל ה"ש 28, בעמ' 623-625.

72 להרחבה על דמות הקרבן ועל התכונות המקושרות אליה ראו Minow, לעיל ה"ש 3, בעמ' 1419, 1428-1432.

73 שם, בעמ' 1429.

74 שם, בעמ' 1426.

ממדית, ופעולה שאינה מתיישבת עם תכונות אלו עלולה לשלול את היתרונות שניתן להפיק מהתיג הקרבני.

שיח הקרבנות מאופיין בנטייה להקטין ולהרחיק את יכולות הקרבן, את כוחותיו ואת מסוגלותו. הפרט מצטמצם לכדי תכונה אחת – הקרבנות – על שלל השלכותיה, וגבולות השייכות הקבוצתית שלו מוכתבים על פי רכיב זה בלבד.⁷⁵ גישה זו עלולה לרפות את ידיו של מי שנכנס לתבנית הקרבן מלפתח את חווקו האישי ולהתגבר על מכשולים. לפי המסר המועבר לו, עדיף לשמר את הפגיעה ואת הכאב ובכך לפחות ליהנות מיתרונות הזהות הקרבנית, מאשר לפעול ולהתחזק.⁷⁶

במקביל, תופעת ה"האחרה" מחזקת אף היא את תיוגם של נפגעי עברה כקבוצה חלשה חברתית. מקורה של תופעה זו ברצון של הפרט להגביר את הבטחה בעולמו, באמצעות ניסיון "להרחיק" מעצמו תפיסות המכירות בפגיעותו.⁷⁷ עקב זאת, כשפרט נחשף לנפגעות של אדם אחר, הוא ייטה במקרים רבים להטיל על הנפגע את האחריות לפגיעה בו.⁷⁸ גישה זו מאפשרת לפרט לאחוז באשליה של ודאות ויציבות בנוגע לעולמו, ולהרחיק את עצמו מההכרה שגם הוא חשוף ופגיע לדבר עברה, כמו כל אחד אחר, וכי גם עולמו שביר; הוא משכנע את עצמו כי נפגע העברה הביא על עצמו את הפגיעה משום שלא התנהג בהתאם לקוד החברתי.⁷⁹ האמונה היא כי כל עוד הפרט יתנהג בהתאם לנורמות – הוא ייוותר מוגן.⁸⁰ פרט לדחיקת הנפגעים לשוליים החברתיים ולתיוגם כ"אחרים", גישה זו שוללת מהם את קולם ואת חירותם לנהוג

- Ya'ara Tyra Toren, *Theoretical and Practical Aspects of Positive Victimology*, in POSITIVE 75
 CRIMINOLOGY 237, 242 (Natti Ronel & Dana Segev eds., 2015).
- Minow, לעיל ה"ש 3, בעמ' 1431. לדוגמאות ליחס החברתי כלפי קרבנות אשר בוחרים לפעול 76
 בצורה אקטיבית, להתנער מזהות הקרבן, ואף לבקר את התנהלות הרשויות ראו Van Dijk, לעיל
 ה"ש 4, בעמ' 13–18. Van Dijk מתאר כיצד נמתחה ביקורת על אם של נרצחת, אשר ניתבה את 77
 יגונה לפעילות חברתית למען נפגעים. לפי הביקורת, העובדה שהיא אינה מצויה ב"אבל משתק"
 כנראה מעידה שמעולם לא אהבה את בתה.
 להרחבה על תופעת ההאחרה ראו לעיל ה"ש 6–7.
- מבין שלל מחקרים המתעדים מיתוסים באשר לקרבנות תקיפה מינית, לרבות האשמת הנפגעת, 78
 ראו למשל המחקרים המובאים בספרו של Ward: C.A. WARD, ATTITUDES TOWARD RAPE: FEMINIST AND SOCIAL PSYCHOLOGICAL PERSPECTIVE (1995). עוד ראו את מחקרה המפורסם
 של Burt, שעסק בניתוח מיתוסים תרבותיים, ובהם האשמת הנפגעת והאופן שבו הם מנציחים את
 תופעת האונס: Martha R. Burt, *Cultural Myths and Supports for Rape*, 38 J. PERSONALITY & SOC. PSYCHOLOGY, 217 (1980).
- ראו שחורי-ביטון, לעיל ה"ש 7, בעמ' 214. יש שיטענו כי לנפגע אחריות מסוימת על פגיעתו, 79
 שהרי הנורמה מספקת לפרט גבולות התנהגות רצויים שנועדו להזהירו מהתנהגות בעלת השלכות
 פוגעניות. חריגה מגבולות אלו מעוררות "נורות אזהרה" שעל הפרט לפעול לפיהן, ולפיכך נפגע
 שפועל מחוץ לגבולות הנורמה נוהג ברשלנות. טענה זו בעייתית ביותר לדעתנו. היא מדגימה את
 הליך ההאחרה, שלפיו גבולות הנורמה המוכתבות בידי קבוצות חווק יוצרות לכאורה מרחב
 בטוח, ומי שנפגע אינו נורמטיבי. פרט להיותה כפסע קל מטענות בדבר האשמת הקרבן, הרי
 שטענה מסוג זה מתעלמת מכך שגבולות ההתנהגות הנחשבת "נורמטיבית" אינם אובייקטיביים,
 אלא מוכתבים על ידי קבוצות מסוימות. חיוב אדם (שאינו פוגע באחר) לחיות בהתאם לקווי
 נורמה המוכתבים על ידי קבוצות הכוח בחברה כתנאי שלא לשאת באשמה חברתית בגין
 היפגעות בידי אחר הוא פוגעני ומסוכן.
- שם; Dancig-Rosenberg, לעיל ה"ש 7, בעמ' 60. 80

כראות עיניהם, שכן כל התנהגות שאינה מתיישבת עם הציפייה החברתית הנובעת מן התפיסה המדומה של "העולם הצודק" גוררת מחיר כבד של הרחקת הנפגע עוד יותר מהמרכז החברתי. מעמדם הנחות של נפגעי עברה בא לידי ביטוי גם במישור המשפטי, והוא נדון בהרחבה במקומות אחרים.⁸¹ בקצרה נזכיר, כי אף שבעשורים האחרונים חל שיפור במעמדם והם מוכרים כיום כקבוצה חברתית בעלת זכויות מסוימות,⁸² המענה שהם זוכים לו עודנו חלקי, והם סובלים מקשיים ייחודיים.⁸³ במערכת המשפט האדברסרית הנוהגת נפגעי עברה אינם זוכים, ככלל, למעמד של צד להליך הפלילי, והם לכל היותר משתתפים במקטעים רלוונטיים בהליך.⁸⁴ זכויות הנאשמים נתפסות כחשובות יותר מזכויות הנפגעים.⁸⁵ ביישום חוק זכויות נפגעי עברה, בנוסחו כיום, נופלים כשלים רבים ומהותיים.⁸⁶ הפרה של הזכויות המועגנות בחוק אינה גוררת אחריה סעד מכוח החוק,⁸⁷ ולפיכך אין תמריץ מספק לרשויות לפעול לאכיפתן.⁸⁸ תת-האכיפה של חוק זה מקבעת כיום את מיקומם המוחלש של הנפגעים ומעבירה מסר כי הם אינם חשובים דיים למערכת המשפט. נפגעים רבים נתקלים בקשיים ביישום הזכויות שמוענקות להם בשל אי-בקיאות משפטית ולנוכח מחסור במערכות תמיכה שיסייעו במיצוי הזכויות המשפטיות המוענקות לנפגעים.⁸⁹ קושי נוסף שבו נתקלים נפגעים הוא הפגיעה בפרטיותם הן בידי התקשורת, תוך שימוש בחוק ובטענות של זכות הציבור לדעת

- 81 לדיון מקיף במעמדם של נפגעי עברה במשפט הישראלי העכשווי ולמגבלות ההכרה בזכויותיהם ראו דנציג-רוזנברג ופוגין, לעיל ה"ש 69.
- 82 לכתיבה המתארת את התפתחות ההכרה במעמדם של נפגעי עברה בארצות-הברית ראו למשל LESSLIE SEBBA, *THIRD PARTIES – VICTIMS AND THE CRIMINAL JUSTICE SYSTEM* (1996); GWYNN DAVIS, *MAKING AMENDS: MEDIATION AND REPARATION IN CRIMINAL JUSTICE* ch. 1 (1992). לתיאור מציאות המכירה כיום בזכויות מסוימות של נפגעים במשפט האמריקני ראו Erin A. O'Hara, *Victim Participation in the Criminal Process*, 13 J. L. & POL'Y 229 (2005); Erin C. Blondel, *Victims' Rights in an Adversary System*, 58 DUKE L.J. 237 (2008).
- 83 דנציג-רוזנברג ופוגין, לעיל ה"ש 69.
- 84 להבחנה בין נפגע המשתתף בהליך לבין נפגע שהוא צד להליך מיצוי זכויותיו ראו Beloof, לעיל ה"ש 69, בעמ' 352.
- 85 עלינון של זכויות הנאשם ביחס לזכויות הנפגע באה לידי ביטוי בס' 1 לחוק זכויות נפגעי עברה, התשס"א-2001 הקובע כי "חוק זה מטרתו לקבוע את זכויותיו של נפגע עברה ולהגן על כבודו כאדם, בלי לפגוע בזכויותיהם על פי דין של חשודים, נאשמים ונידונים". נפגעים התופסים את ההליך המשפטי כמיטיב יותר עם נאשמים מאשר עמם מדווחים, לא אחת, על חוויה של מצוקה רגשית. להרחבה ראו D.G. Kilpatrick & R.K. Otto, *Constitutionally Guaranteed Participation in Criminal Proceedings for Victims: Potential Effects on Psychological Functioning*, 34 WAYNE L. REV 7, 15 (1987-1988); דנה פוגין, נעמי כץ, דנה לבוק-גל ונעמה כץ "וכשאגדל אני מקווה להשפיע כמוכם" – ליווי תפקודי ומשפטי כסיוע למזעור קרבנות משנית של נפגעי עברות וקידום רווחתם האישית" המשפט כב 181, 207 (2016).
- 86 להרחבה על הכשלים השונים ביישום החוק ראו משרד המשפטים נציבות הביקורת על מערך התביעה ומייצגי המדינה בערכאות דו"ח ביקורת נושאי 3/15 זכויות נפגעי עברה (2015) www.knesset.gov.il/committees/heb/material/data/H07-12-2015_10-00-48_.pdf; דנציג-רוזנברג ופוגין, לעיל לעיל ה"ש 69, בעמ' 586-589.
- 87 ס' 21 לחוק זכויות נפגעי עברה.
- 88 דנציג-רוזנברג ופוגין, לעיל ה"ש 69, בעמ' 586-589.
- 89 שם, בעמ' 588; פוגין, כץ, לבוק-גל וכץ, לעיל ה"ש 85, בעמ' 187-189.

נפגעות עברה בראי תאוריית הצמתים

ופומביות הדיון, והן בידי מערכת המשפט עצמה.⁹⁰ נפגעי עברה אף סובלים מתת-ייצוג מוסדי בקידום ענייניהם ונשענים בעיקר על פעולתם של ארגונים וולונטריים בנושא.⁹¹ הפסיקה הדגישה כי היחס החברתי שלו זוכים נפגעי עברה מוביל במקרים רבים לבושה, לכבישת עדות ולשינויים בגרסאותיהם.⁹² בנוסף, ניתן ללמוד על ההשתקה שחוות קבוצות נפגעים מסוימות ועל המכשולים בדרכן לקבל משאבים חברתיים, מתוך הקושי לעורר עניין תקשורתי בנפגעים המצויים בשולי החברה.⁹³

2. השינוי התפיסתי המוצע: נפגעות עברה כציר חוזק

השינוי בתפיסת ציר הנפגעות כציר חזק יותר כרוך בשינוי נרטיבים מוכרים ובחירת הסיפור החברתי שנספר. השינוי יאפשר לחברה להאזין לסיפור חדש בנוגע לממוקמים על ציר זה, וללמוד להכילו. בפרק זה נבקש להציע חלופות לתאוריות חברתיות קיימות, אשר ימירו את סיפור הקרבנות בסיפור של כוח, חוזק ושרידות: הנרטיב של הפמיניזם הרדיקלי, המקבע קרבנות ויחלף בנרטיב של הפמיניזם התרבותי המדגיש את החלקים האוטונומיים המבוססים על הבחירה ובהכרה בקיומה של נפגעות רב-מגדרית; הוויקטימולוגיה המסורתית תפנה מקום לתפיסת הוויקטימולוגיה החיובית המבקשת להדגיש את ההזדמנות לצמיחה ולגדילה מתוך הטרואמה; ואילו הגישה הליברלית המבנה את הסדר החברתי סביב האובייקט הליברלי תוחלף

90 הדס גבריאלי-זני "יצירת משמעות לאובדן – מענה סינרגטי למשפחות נפגעי עבירות רצח והריגה" עת סיוע – ביטאון האגף לסיוע משפטי 2 (התשע"ב) www.justice.gov.il/Units/Siua/Mishpaty/NewsLetters/NewsLetter2/law/Pages/hmd.aspx. להרחבה על הפגיעה בפרטיות הנפגעים, בנוגע לעקרון פומביות הדיון ראו דנה פוגץ' "סלבריטאים בעל כורחם (ובחסות בית משפט?) – מחשבות על פרטיותם של נפגעי עברות בהליך הפלילי" קריית המשפט י 79 (התשע"ד). להרחבה על המתח שבין הזכות לפרטיות של נפגעים לבין זכויות הנאשם ראו Hadar Dancig-Rosenberg & Dana Pugach, *Between Secondary Victimization and Positive Victimology: The Case of Crime Victims' Right of Privacy*, in POSITIVE VICTIMOLOGY 292 (Natti Ronel & Dana Segev eds., 2015).

91 להרחבה ראו דנציג-רוזנברג ופוגץ', לעיל ה"ש 69, בעמ' 570–572. בישראל, חריג לכך הוא מערך התמיכה הטיפולית והסיוע למשפחות נפגעי עברות רצח והריגה של משרד הרווחה והשירותים החברתיים בשיתוף האגף לסיוע משפטי. ראו "טיפול בנפגעי עבירות המתה" אתר האגף לסיוע משפטי www.justice.gov.il/Units/SiuaMishpaty/OurScopes/Pages/Victims.OfCrimesDead.aspx.

92 להרחבה על ההשפעה של תפיסות שגויות של מושבעים במשפטי אונס על נפגעות, ועל עדויות חלקיות של נפגעי אונס בשל בושה וחשש מתגובת החברה ותגובת גופי החקירה ראו Scott D. Carman, *In Memoriam: Justice Martha B. Sosman: Comment: Commonwealth v. King's "First Complaint Doctrine": The Voice of Injustice May Speak Loudly When Rape Victims are Silenced*, 42 NEW ENG. L. REV. 631, 654–662 (2008) פלוגי נ' מדינת ישראל, פס' 31 לפסק דינו של השופט ג'ובראן (פורסם בנבו, 1.7.2009). על חשש מפני חשיפה לציבור כאחד הגורמים לכבישת עדות ראו ע"פ 5582/09 פלוגי נ' מדינת ישראל, פס' 86 לפסק דינו של השופט עמית (פורסם בנבו, 20.10.2010). על היחס לגברים נפגעי עברות מין והשלכותיו על התנהגותם ראו המקורות המצויים להלן בה"ש 111.

93 פלג, לעיל ה"ש 53, בעמ' 196.

בגישה המבססת את הסידור החברתי סביב הסובייקט, החשוף באופן מובנה לפגיעות אך בד בבד ניחן במסוגלות לבחור כיצד להתמודד. להלן נדון בגישות השונות.

(א) מפמיניזם רדיקלי לפמיניזם תרבותי ולהכרה בנפגעות רב-מגדרית

לשיח הפמיניזם הרדיקלי משקל רב בהקבלה בין נפגעות לקרבנות. הוא ביקש לחשוף את קרבנותן של נשים באספקלריה של מערך יחסי הכוח בין גברים לנשים בחברה, מערך המנציח את הנחיתותן ואת תלותן של נשים, ומבקש להדגיש את ההקשר החברתי של האלימות הפרטית ("האישי הוא הפוליטי").⁹⁴ הגם שמבחינה עיונית ציר נפגעות העברה מובחן מצירי המין והמגדר, השיח הרדיקלי ביקש להדגיש את הקשר הברור ביניהם, על ידי הדגשת הנחיתות החברתית שממנה סובלות נשים ושהופכת אותן לקרבנות בעל כורחן של המשטר הפטריארכלי.⁹⁵ המונע מהן לקבל החלטות רציונליות, שכן הן שבויות בתודעה כזוכות בדבר יכולותיהן ורצונותיהן.⁹⁶ לא בכדי זכה הפמיניזם הרדיקלי לכינוי "פמיניזם של קרבנות".⁹⁷ ואכן, הנרטיב הקרבני זכה למקום של כבוד בשיח העוסק בנפגעות עברה, ואלו מתוארות במקרים רבים כחסרות אונים, כפסיביות וכחלשות.⁹⁸ ואולם, התפיסה הרדיקלית, המצדדת במדיניות פטרנליסטית לגבי נפגעות, גובה מחיר כבד. ברמה הסימבולית, נרטיב הקרבנות תורם לתפיסות שליליות כלפי נפגעות, באשר הן מתויגות כחלשות וכפסיביות, תוך מזעור ההיבטים החיוביים בניסיון חייהן כגון יכולת הישרדות במצבי דחק ותוך התעלמות מכוחן.⁹⁹ שיח זה מותיר את הנפגעות שבויות בתוך תפיסת עולם קרבנית, השוללת מהן סממני זהות אחרים ומחייבת אותן לשמר את סממני הפגיעה על מנת להצדיק את זכאותן לזכויות ולסעדים.¹⁰⁰ פרט לפגיעה הסימבולית בדימוין, תפיסות פטרנליסטיות שוללות את קבילותם של דפוסי התנהגות מגוונים שבהם בוחרות נפגעות, מתוך הנחה כי אין בכוחן

94 לפיתוח נרחב של תפיסה זו ראו MacKinnon, Toward a Feminist Theory of the State, לעיל ה"ש 71.

95 להרחבה ראו Jill Radford, Policing Male Violence – Policing Women, in Women, Violence and Social Control 30 (Jalna Hanmer & Mary Maynard eds., 1987); Anne Edwards, Male Violence in Feminist Theory: An Analysis of the Changing Conceptions of Sex/Gender Violence and Male Dominance, in Women, Violence and Social Control 13 (Jalna Hanmer & Mary Maynard eds., 1987).

96 Katharine T. Bartlett, Feminist Legal Methods, 103 HARV. L. REV. 829, 863–867 (1990) ליישום בהקשר של עברות אלימות במשפחה ראו בילסקי, לעיל ה"ש 3, בעמ' 43–44.

97 שם, בעמ' 25.

98 לדוגמאות מהפסיקה ראו למשל ע"פ 5828/13 פלוני נ' מדינת ישראל, פס' 3 לפסק דינו של השופט הנדל (פורסם בנבו, 23.6.2015); ת"פ (שלום עכו) 44005-09-11 מדינת ישראל נ' חוג'יראת, פס' 20 לפסק הדין (פורסם בנבו, 4.7.2012); ת"פ (שלום עכו) 1196-08 מדינת ישראל נ' סמאר, פס' 22 לפסק הדין (פורסם בנבו, 15.3.2010).

99 בילסקי, לעיל ה"ש 3, בעמ' 25–26.

100 Minow, לעיל ה"ש 3, בעמ' 1436. ליתרונות ולסכנות ברטוריקה של קרבנות בשיח הציבורי ראו גם שמחה לנדאו "התפיסה החברתית לגבי קרבנות: קווים להגדרת ממדי הוויקטימולוגיה" מגמות בקרימינולוגיה: תיאוריה, מדיניות ויישום 597, 606–608 (מאיר חובב, לסלי סבה ומנחם אמיר עורכים, 2003).

לבצע בחירות מושכלות.¹⁰¹ לגישה זו נלוות השלכות מעשיות בקביעת מדיניות בנוגע לטיפול בנפגעות עברה. דוגמה מובהקת משתקפת במדיניות הפטרנליסטית שאומצה בחקיקה הישראלית בהקשר של נפגעות מין ואלימות במשפחה: במקרים של תלונות שהוגשו למשטרה על ידי נפגעת שחזרה בה מהגשת התלונה בשלב מאוחר יותר, הבקשה לביטול התלונה לא תהיה סיבה מספקת לסגירת התיק נגד החשוד.¹⁰² ההנחה כי סיבת הביטול בהכרח אינה מבטאת את רצונה החופשי של הנפגעת שוללת את הלגיטימציה מנפגעות לבחור בדפוס התנהגות של הגשת בקשה לביטול התלונה.

את הנרטיב הרדיקלי ניתן להמיר בסיפור הלא־פחות ידוע של שיח הפמיניזם התרבותי. הפמיניזם התרבותי שולל את התפיסה הליברלית המסורתית שעוצבה על בסיס נקודת המבט הגברית ומבקש לשלב לתוך המונחים של אוטונומיה ורציונליות, השגורים בשיח הליברלי, את ניסיון החיים ואת הראייה הנשיים.¹⁰³ לצד הקול הגברי המזוהה עם ערכים של אוטונומיה אישית ושמירת גבולות בין ה"אני" ל"אחר" ("אתיקה של צדק"), נחשף הקול הנשי, המזוהה עם ערכים של פשרה, שיתופיות וטיפוליות ("אתיקה של דאגה").¹⁰⁴ כותבות הדגישו את הקול הנשי כאוצר בתוכו מעלות רבות, כוח ועצמה.¹⁰⁵ כך, למשל, בהקשר של היפגעות מעברה, בחירתן של נפגעות אלימות במשפחה שלא לעזוב את הקשר עם בן הזוג האלים הוצגה כמקור עצמה המשקף את החשיבות שתופסת מערכת יחסים עם זולת משמעותי בזהותן של נשים. גם הדאגה לשלמות המשפחה ולטובת הילדים עשויה להניע נשים לבחירה מסוג זה, והיא מוצגת כמעלה.¹⁰⁶ השיח התרבותי מכיר אפוא במרחב בחירה מסוים, גם אם מצומצם, שעומד לנשים נפגעות. דמות ה"קרבן" מומרת בדמות ה"שורדת" ובכך תורמת להדגשת מקורות העצמה שלהן ומאפשרת לחזקן.¹⁰⁷

- 101 לניתוח נרחב של דפוס פעולתן של נשים נפגעות אלימות במשפחה בראי הפמיניזם הרדיקלי ראו דנציג-רוזנברג ופוגץ', לעיל ה"ש 28, בעמ' 633–636.
- 102 ראו ס' 59 ו-62 לחוק סדר הדין הפלילי [נוסח משולב], התשמ"ב-1982.
- 103 CAROL GILLIGAN, IN A DIFFERENT VOICE: PSYCHOLOGICAL THEORY AND WOMEN'S DEVELOPMENT (1982); NANCY J. CHODOROW, THE REPRODUCTION OF MOTHERING (1978); JEAN BAKER MILLER, TOWARD A NEW PSYCHOLOGY OF WOMEN (1976).
- 104 Gilligan, לעיל ה"ש 103.
- 105 Robin West, *Jurisprudence and Gender*, 55 U. CHI. L. REV. 1, 13–28 (1988); Christine A. Littleton, *Women's Experience and the Problem of Transition: Perspectives on Male Battering of Women*, U. CHI. LEGAL F. 23, 42 (1989).
- 106 שם. ראו גם Martha R. Mahoney, *Exit: Power and the Idea of Leaving in Love, Work, and the Confirmation Hearings*, 65 S. CAL. L. REV. 1283 (1991).
- 107 להרחבה על אודות הוויכוח הפנימי בספרות הפמיניסטית בשאלת אימוץ שיח ה"קרבן" או שיח ה"שורדת" ראו Minow, לעיל ה"ש 3; EDWARD W. GONDOLF & ELLEN R. FISHER, BATTERED WOMEN AS SURVIVORS: AN ALTERNATIVE TO TREATING LEARNED HOPELESSNESS (1988). הדים לוויכוח, בהקשר הישראלי, ניתן למצוא בחוק זכויות נפגעי עברה, אשר אימץ את שינוי השיח במשפט הפלילי מ"קרבנות" ל"נפגעים".

דא עקא, שני סוגי הפמיניזמים לוקים בבעיית האסנציאליזם.¹⁰⁸ בהקשר שלנו, הזיהוי האוטומטי בין נשים לבין היפגעות מעברה מצמצם את חוויית הנפגעות למופע מגדרי אחד ומעלים את ביטוייה גם במופעי מגדר אחרים. העיסוק בנפגעות נשית תרמה לקיבוע התפיסה כי גברים הם תמיד פוגעים ואילו נשים הן תמיד נפגעות, אף שברור כי ציר הנפגעות אינו ייחודי רק לנשים, גם אם סטטיסטית נשים הן אכן קטגוריה עיקרית החוסה תחתיו. מחקרים מכירים בקיומה של אלימות בין-מגדרית, גם בנסיבות שבהן הנפגע הוא גבר.¹⁰⁹ יתרה מזאת, אלימות קיימת גם במערכות יחסים חד-מיניות.¹¹⁰ גברים נפגעי תקיפה מינית ואלימות מסרבים לעתים להודות בפגיעה בשל החשש מהתגובה החברתית המזלזלת שאליה הם חשופים. גברים שהתגברו על המחסום החברתי והעזו להודות כי נפגעו, נתקלים לעתים בלעג ובוז, בחוסר אמון ובאטימות חברתית ומערכתית.¹¹¹ הסטראוטיפ שלפיו גבר אינו יכול להיפגע מעצים את תת-הדיווח הקיים ממילא במקרים של נשים נפגעות, ומאדיר את הבושה שחשים הנפגעים.¹¹² החיבור האקסיומטי לכאורה בין נפגעות לנשיות חוטא אפוא לתיאור מציאותי ונאמן של ציר הנפגעות.

להכרה בנפגעות רב-מגדרית נלווית חשיבות רבה בתהליך שינוי מעמדו של ציר הנפגעות. ההכרה באי-נכונותם של סטראוטיפים המרחיקים את ציר הנפגעות מצירי החווק עשויה לסייע

- 108 לביקורת על בעיית האסנציאליזם בשיח הפמיניסטי ראו Harris, לעיל ה"ש 45; Katharine K. Baker, *Dialectics and Domestic Abuse*, 110 YALE L.J. 1459, 1464 (2001).
- 109 על נפגעות גברית ראו למשל Murray A. Straus, *The Controversy over Domestic Violence by Women: A Methodological, Theoretical, and Sociology of Science Analysis*, in VIOLENCE IN INTIMATE RELATIONSHIPS 17 (Ximena B. Arriaga & Stuart Oskamp eds., 1999); Adrian W. Coxell & Michael B. King, *Male Victims of Rape and Sexual Abuse*, 11 SEXUAL AND MARITAL THERAPY 297 (1996); Smith, Pine & Hawley; לעיל ה"ש 23; Donnelly & Kenyon; לעיל ה"ש 7, בעמ' 205.
- 110 לעדויות אישיות של גברים נפגעי עברות מין ואלימות מצד בני-זוגם במסגרת יחסים הומוסקסואליים ראו Patrick Letellier, *Rape*, in SAME-SEX DOMESTIC VIOLENCE: STRATEGIES FOR CHANGE 9 (Beth Leventhal & Sandra E. Lundy eds., 1999); Curt Rogers, *Personal Story*, in SAME-SEX DOMESTIC VIOLENCE: STRATEGIES FOR CHANGE 11 (Beth Leventhal & Sandra E. Lundy eds., 1999).
- 111 שם, בעמ' 14; Denise A. Hines & Emily M. Douglas, *Women's Use of Intimate Partner Violence against Men: Prevalence, Implications, and Consequences*, 18 JOURNAL OF AGGRESSION, MALTREATMENT & TRAUMA 572 (2009). Hines & Douglas מדווחות על גברים שלטענתם למרות שהותקפו על ידי בנות זוגן, הם אלה שנעצרו, כשהמשרה אף נמנעה מלתעד את הודאת התוקפת. המחברות משייכות זאת למדיניות הקיימת במדינות שונות של חובת מעצר במקרי אלימות במשפחה. להרחבה על השפעת תפיסות סטריאוטיפיות על היחס מגורמים חברתיים המעניקים שירותים לנפגעים ולתוקפים ראו נפטוב, לעיל ה"ש 23, בעמ' 52–53.
- 112 להרחבה על סטראוטיפים ומיתוסים בנוגע לגברים נפגעי תקיפה מינית ראו Smith, Pine & Hawley, לעיל ה"ש 23, בעמ' 102–103; Donnelly & Kenyon, לעיל ה"ש 7, בעמ' 447; מלי שחורי ויעל אידיסיס "מיתוסי אונס כלפי קרבנות נשים וקרבנות גברים והקשר לסטראוטיפיים מגדריים בקרב נשים וגברים" קרבנות: אכיפת החוק, מין וחברה 265 (ישראל קים, יעקב בר זוהר ולוי עדן עורכים, 2008); מורן מקייטן ויהודית אבולעפיה "תפיסת מטפלים את קרבנותם של גברים נפגעי תקיפה מינית בבגרותם" קרימינולוגיה ישראלית ד 45, 47–49 (2015).

נפגעות עברה בראי תאוריית הצמתים

בעליית מעמדו של ציר זה. ככל שנכיר ברוחבו של ציר הנפגעות כציר שעליו מצויים כלל המינים והמגדרים, כך שהוא מתלכד לא רק עם צירי חולשה, אלא גם עם צירי חוזק – כך ניתן יהיה לשבור את נרטיב החולשה והנחיתות ואת תפיסת ההאחרה שמאפיינת את המצויים עליו. השינוי המחשבתי מבוסס אפוא על ההכרה כי כולנו פגיעים, וישנה תועלת חברתית רבה בהכרה זו. תפיסה זו תידון בהרחבה בהמשך.

(ב) מוויקטימולוגיה מסורתית לויקטימולוגיה חיובית

ויקטימולוגיה ("תורת הקרבן") היא ענף בקרימינולוגיה העוסק בקרבנות עברה. הוויקטימולוגיה המסורתית שמה דגש על חקר הסיבות להפיכתם של אנשים מסוימים לקרבנות; על נטיות, התנהגויות ומעשים הגורמים לאנשים להפוך לקרבנות; על מידת אשמתו האפשרית של הקרבן בביצוע מעשה הפשע ועל מערכת היחסים שבין הקרבן לבין מוסדות החברה והמשפט.¹¹³ זרמים שונים בענף הוויקטימולוגיה המסורתית נוקטים עמדות שונות באשר לגבולות התחום ולסוגי הקרבנות הנחקרים (למשל אם הדיון נסוב רק סביב קרבנות פשיעה, או שמא סביב קרבנות באופן כללי, לרבות קרבנות של אסונות טבע, קרבנות כלכלית וכדומה).¹¹⁴ עם התפתחות הוויקטימולוגיה עלתה המודעות לצרכים הייחודיים לקרבנות, לרבות הצורך בחקיקת זכויות ייחודיות עבורם. זאת, בד בבד עם העמקת ההכרה וההבנה של תהליך הקרבנות וקידום הוויקטימולוגיה כשדה מחקרי.¹¹⁵ הוויקטימולוגיה מכילה כמה גישות, לרבות הוויקטימולוגיה החיובית, אשר מבקשת לזהות את חלקו של הנפגע בעברה ולבחון את המאפיינים האישיותיים והסביבתיים אשר מהם צומחים קרבנות;¹¹⁶ והוויקטימולוגיה הרדיקלית המתמקדת לא רק בקרבנות של פשיעה, כי אם בכל סוג של קרבנות מעשה ידי אדם, לרבות הפליה, ותפקידה המרכזי של גישה זו הוא "להבנות את הדיסציפלינה כך שבמרכזה תמצא הסוגיה של זכויות אדם".¹¹⁷

113 להתפתחות היסטורית של ויקטימולוגיה כשדה מחקר מדעי ראו & DAVID DENHAM, NEIL OLLEY & LORRAINE WOLHUTER, VICTIMOLOGY: VICTIMISATION AND VICTIMS' RIGHTS (2009); Hans Joachim Schneider, *Victimological Development in the World During the Past Three Decades (I): A Study of Comparative Victimology*, 45 INTERNATIONAL JOURNAL OF OFFENDER THERAPY AND COMPARATIVE CRIMINOLOGY 449 (2001); WILLIAM G. DOERNER & STEVEN P. LAB, VICTIMOLOGY (2009).

114 להרחבה על הגישות השונות ראו שרה בן דוד "ויקטימולוגיה מנקודת מבט הקורבנות" מגמות בקרימינולוגיה: תיאוריה, מדיניות ויישום 775, 778 והמקורות המאזכרים שם (מאיר חובב, לסלי סבה ומנחם אמיר עורכים, 2003). להרחבה על ויקטימולוגיה כמכילה מגוון סוגי קרבנות ראו Richard Quinney, *Who Is the Victim*, 10 CRIMINOLOGY 314 (1972).

115 בן דוד, לעיל ה"ש 114, בעמ' 776.

116 שם, בעמ' 779.

117 שם, בעמ' 728.

בשנים האחרונות התפתחה גישת הוויקטימולוגיה החיובית.¹¹⁸ נקודת המוצא של גישה זו היא שפגיעה מעברה היא הליך משנה חיים, שיש לשאוף שיסתיים בשינוי חיובי, תוך מזעור העלויות וההשלכות השליליות שלו.¹¹⁹ לעומת הוויקטימולוגיה המסורתית, המדגישה את פגיעותן וחולשתן של קבוצות חברתיות מסוימות, הוויקטימולוגיה החיובית מבקשת להציג את העמידות, השרידות ויכולת הצמיחה שנפגעים רבים מפגינים בעת הליך ההחלמה.¹²⁰ בבסיס הוויקטימולוגיה החיובית ניצבת ההכרה כי ניסיון חיובי שניתן להפיק מאירוע טראומתי אינו נופל בחשיבותו מניסיון שלילי. באמצעות הכוונה המדגישה את הרכיבים המאחדים והחיוביים הקיימים ניתן למזער את ההשפעות השליליות של הפגיעה¹²¹ ולאפשר צמיחה פוסט-טראומטית.¹²²

בבסיס התאוריה ניצבות שלוש מטרות שיש לפעול לקידומן.¹²³ האחת, קבלה של מי שנפגעו על ידי שילובם בשלושה מעגלים: קבלה עצמית, רוחנית וחברתית; השנייה, יצירת חוויה חיובית ומחזקת עבור נפגעי עברה, תוך הכרה כי אף שהפגיעה יוצרת כאב שאין להתעלם ממנו, ניתן ליצור ניסיון חיובי שייגבר על הכאב ויוציא את הנפגע מהתהליך כשהוא מחווק; השלישית, יצירת "סגירת מעגל" עבור הנפגעים ומיתון תופעות של נפגעות משנית. באופן ספציפי, הגישה דוגלת בפרקטיקות שעניינן העצמת הקרבן, השמעת קולו וניתוב הפגיעה לדפוסי פעולה חיוביים. שחורי-ביטון ורונאל (Shecory-Bitton & Ronel) דנים בשינוי שעליו דיווחו 88 נשים חרדיות¹²⁴ אשר שהו, קודם לעריכת המחקר, במקלט לנשים מכות. הנשים נשאלו שאלות ישירות על חיייהן בעת ביצוע המחקר עקב השינויים שחוו בעקבות השהות במקלט.¹²⁵ הן תיארו חוויות התואמות את מטרותיה של גישת הוויקטימולוגיה החיובית,¹²⁶

- 118 להרחבה על תאוריית הוויקטימולוגיה החיובית ראו Natti Ronel, *How can Victimology Become Positive?*, in SECOND INTERNATIONAL CONFERENCE OF THE SOUTH ASIAN SOCIETY OF CRIMINOLOGY AND VICTIMOLOGY 333 (K. Jaishankar & Natti Ronel eds., 2013).
- 119 שם. מניחות 11 עדויות נפגעים, בהתבסס על ראיונות או על אוטוביוגרפיות שהם פרסמו, עולה כי הם מדווחים על כוח פנימי שלא ידעו כי קיים בהם, הן בהתמודדות בזמן הפגיעה והן בהתמודדות עם השלכותיה. להרחבה ראו Van Dijk, לעיל ה"ש 4, בעמ' 9-10.
- 120 Wager, לעיל ה"ש 26, בעמ' 261-262.
- 121 Ronel & Toren, לעיל ה"ש 25, בעמ' 175-176.
- 122 צמיחה פוסט-טראומטית (PTG) היא תוצאה אפשרית וחיובית של אירוע טראומתי. היא מקושרת לחמישה תחומים שבהם אפשר לצמוח לאחר הטראומה: הכרה באפשרויות חדשות, חיזוק קשר עם הסביבה, התעצמות החווק האישי (העצמה אישית), שינוי רוחני, הערכה לחיים. להרחבה ראו Mally Shecory-Bitton & Natti Ronel, *Posttraumatic Growth and Positive Victimology: The Case of Ultra-Orthodox Jewish Women Who Resided in a Shelter*, in POSITIVE CRIMINOLOGY 250, 252 (Natti Ronel & Dana Segev eds., 2015).
- 123 להרחבה ראו Toren, לעיל ה"ש 75, בעמ' 237-238.
- 124 במחקר המתואר ענו על שאלונים 88 נשים חרדיות, אשר שהו קודם לעריכת המחקר במקלט לנשים מכות, לתקופה ממוצעת של 5.5 חודשים. הפער בין שהות הנשים במקלט לעריכת המחקר עמד על כ-6 שנים בממוצע. בעת עריכת המחקר 15 נשים עדיין היו נשואות לבני הזוג שלהן היו נשואות בעת שהותן במקלט. להרחבה ראו Shecory-Bitton & Ronel, לעיל ה"ש 122, בעמ' 253.
- 125 שם, בעמ' 256.
- 126 שם.

דוגמת צמיחה רוחנית, הערכה מחודשת לחיים וליכולות העצמיות ושיפור בקשר עם הסביבה ובגידול הילדים. החוקרים מסבירים כי ייתכן שהשינויים שהנשים חוו – בהם שינוי בתפיסת העצמי, במערכות יחסים עם אחרים ובפילוסופיית החיים שלהן – נובעים מההתמודדות עם מערכת היחסים האלימה וסיומה בפועל, מהתגובה החברתית שלהן זכו, וכן מהתמיכה שקיבלו במקלט. החוקרים משערים כי המקלט העניק לנשים הללו חוויה של שייכות חברתית, אשר לעתים נמנעה מהן בעקבות עזיבתן את הבית ומעברן למקלט. השייכות החברתית אף נותרה רלוונטית לחלק מהנשים אשר גם בעת קיום המחקר, לאחר שכבר לא שהו במקלט, הקפידו לשמור עמו על קשר מסוים.¹²⁷

הוויקטימולוגיה החיובית מבוססת אפוא על שינוי נקודת המבט החברתית בשילוב יישום בפרקטיקה. היא מדגישה את האוטונומיה של הפרט, את יכולתו לבצע בחירות מושכלות ואת ניתוקו משיח הקרבנות,¹²⁸ ומעניקה לו ולחברה כלים להתמודד עם בעיות שונות העולות בעקבות הפגיעה.¹²⁹ בין הכלים המוצעים נמנים, למשל, הליכי צדק מאחה המפגישים בין הנפגע, הפוגע, קרוביהם ונציגי הקהילה על מנת לדון בפגיעה ובהשלכותיה ולגבש יחדיו הסכם איחוי שייתן מענה לכלל הצרכים שהולידה הפגיעה בקרב הצדדים השונים.¹³⁰ ווג'ר (Wager) בחנה את פוטנציאל ההחלה של הליכי צדק מאחה בבריטניה מנקודת מבט של הוויקטימולוגיה החיובית, במקרים של אלימות אינטימית שבהם התוקף הוא גבר והאישה היא הנפגעת. לטענתה, קיימת התאמה בין מטרות הוויקטימולוגיה החיובית לתבניות שעליהן מתבססים הליכי צדק מאחה.¹³¹ ליווי הקהילה בהליכי צדק מאחה תואם את הדגש ששמה הוויקטימולוגיה החיובית על קבלה חברתית. הפוגע מחויב לקחת אחריות על הפגיעה ולהתנצל בפני הנפגע, מה שמאפשר העצמה של הנפגע, הכרה בפגיעה שחוהה והשמעת קולו.¹³² ווג'ר מציינת כי במחקר מקיף שנערך בבריטניה, שבמסגרתו רואיינו 216 נפגעים, דיווחו יותר ממחצית הנפגעים שהשתתפו בהליכים של צדק מאחה על סגירת מעגל.¹³³ הוויקטימולוגיה החיובית עשויה להיות כלי בקידום השינוי המחשבתי, שכן היא מבוססת על העצמת הקרבן,

127 ש.ם.

128 Wager, לעיל ה"ש 26, בעמ' 262–263.

129 Toren, לעיל ה"ש 75, בעמ' 237–239.

130 צדק מאחה צמח מתוך אכזבה מההליך העונשי הקלאסי. נקודת המוצא של גישה זו היא כי עברה פוגעת בראש ובראשונה באנשים ובמערכות יחסים, לרבות הנפגע, הפוגע ומעגליהם החברתיים כולל המשפחה והקהילה. מטרת ההליך המאחה היא איחוי הפגיעה על ידי הקניית השליטה בניהול ההליך למעורבים, תוך התחשבות בצרכים של כלל המעורבים, ובנוכחות נציגות של המדינה. על מנת להשתתף בהליכים על שני הצדדים להסכים לקיומם, והצד הפוגע נדרש לקבל אחריות על הפגיעה. להרחבה ראו HOWARD ZEHR & ALI GOHAR, THE LITTLE BOOK OF RESTORATIVE JUSTICE (2002); TONY F. MARSHALL, RESTORATIVE JUSTICE: AN OVERVIEW (1999); טלי גל והדר דנציג-רוזנברג "צדק מאחה וצדק עונשי: שני פנים למשפט הפלילי" משפטים מג 779, 781–785 (2013).

131 Wager, לעיל ה"ש 26, בעמ' 262–263.

132 ש.ם.

133 ש.ם; JOANNA SHAPLAND ET AL., RESTORATIVE JUSTICE: THE VIEWS OF VICTIMS AND OFFENDERS, Ministry of Justice Research Series 3/07 1, 2–6 (2007).

ולא על החיקתו לשוליים. אימוץ גישה זו עשוי לסייע בשינוי הנרטיב הרווח כיום ביחס לציר נפגעות העברה ולסייע בחיזוק מעמדו של ציר זה.

(ג) מהאדם הליברלי לסובייקט הפגיע

תאוריה נוספת העשויה לסייע בשינוי תפיסתי של ציר הנפגעות היא תאוריית הפגיעות של מרתה פיינמן. תאוריה זו מבקשת להחליף את התפיסה של האדם הליברלי, האוטונומי, אשר שולט בגורלו וחסין מפני פגיעה בנרטיב הסובייקט הפגיע.¹³⁴ פיינמן מציעה לראות את הפרטים בחברה ואת המוסדות שהם בונים כמי שחשופים לפגיעות תמידית העשויה להיות יציר האדם או יציר הטבע ושאינה מצויה בשליטתם. גישה זו מבוססת על ההכרה כי דמות האדם העצמאי, אשר נמצא בתפקוד מלא, אינה מייצגת כראוי את הניסיון האנושי. פגיעות היא חלק בלתי־נפרד מהאנושיות – היא חוויה אוניברסלית. אין לקשרה רק עם חסרי הניסיון ועם המודרים לשוליים החברתיים.¹³⁵ ההכרה בפגיעות האנושית המובנית אינה מבטלת את התפיסה המכירה גם בצדדים אוטונומיים בחייהם של פרטים ושל קבוצות חברתיות. חלף זאת, היא מעניקה נקודת מבט נוספת, רחבה יותר, המדגישה את המכנה המשותף של הפגיעות, ובכך מבקשת לנתק את הקישור האוטומטי בין פגיעות לבין קרבנות.

לגישה של פיינמן, בני האדם יכולים לנסות למזער את הפגיעה, או לנסות להקל את ההשלכות שלה, אך לרוב אינם יכולים למנוע אותה.¹³⁶ משמעות ההכרה בפגיעות המשותפת לכלל האנשים צריכה לבוא לידי ביטוי ברמה המדינית־מוסדית וברמת החברתית.¹³⁷ על המדינה לספק מענה לסובייקט הפגיע בשלבים השונים:¹³⁸ יש להשקיע בנקיטת אמצעים למניעת הפגיעה ולהגברת העמידות בפניה עוד בטרם התממשה, לצד השקעה בסיוע, בתמיכה ובחיזוק לאחר התממשותה.¹³⁹

וולקלייט (Walklate) מטעימה כי ישנן דרכים שונות להגדיר פגיעות, ובהן גישות הנסובות סביב תכונות מסוימות אצל הפרט היוצרות סיכון, פגיעות הנובעת מפגיעותו של הגוף, וגישות הקושרות בין פגיעות לבין התנהגות מסוימת החושפת את הפרט לסיכון ונזק אפשריים, כמו

134 Fineman, לעיל ה"ש 27, בעמ' 1–2.

135 שם, בעמ' 9–12.

136 שם.

137 שם.

138 שם, בעמ' 6–7.

139 שם, בעמ' 11–13. פיינמן גורסת כי הפגיעה אינה מתוחמת לבני אדם בלבד, אלא רלוונטית גם למוסדות החברתיים השונים כגון משפחה, תאגידים, והמדינה עצמה. דוגמאות למשאבים שעל המדינה להעמיד לטובת הפרט על מנת לסייע לו לפני ולאחר התממשות פגיעה ראו להלן בפרק ג.1.

למשל, הליכה בשעת לילה מאוחרת או הליכה במקומות מפוקפקים.¹⁴⁰ ככל שהפרט מצוי בסיון גבוה יותר להינזק בעקבות התנהגותו – כך הוא יותר פגיע.¹⁴¹ פיינמן, לעומת זאת, יוצאת נגד הקישור של פגיעות עם אוכלוסיות מסוימות ועם קיפוח, חולשה ותלות. לגישתה המונח פגיעות מתאר את המצב האנושי, האוניברסלי, שנובע מחוסר השליטה בפועל שיש לפרט ולמוסדות שבנה, על אירועים צפויים ובלתי-צפויים המתרחשים בעולם.¹⁴² פיינמן אמנם אינה טוענת כי כל פרט בחברה פגיע בצורה שווה, אך היא מדגישה כי כל פרט בחברה בהחלט פגיע.¹⁴³ ההכרה כי פגיעות היא תכונה או מאפיין אוניברסליים הופכת את הפגיעה מעברה למקרה פרטי שבו התכונה האנושית הטבועה הזו מתממשת. בעולם שבמסגרתו כלל בני האדם חשופים לפגיעה אין מקום להתייחס למי שנפגע כאל "אחר". נרטיב הסובייקט הפגיע מנרמל אפוא את מצבם של מי שנפגעו מביצוע עברה ובכך דוחק לקרן זוית תפיסות המסמנות את מי שנפגעו כחלשים, כמודרים או כמסכנים.

3. נפגעות עברה כ"ציר מורכב"

בהשראת תאוריית הפגיעות של פיינמן נבקש לטבוע מושג חדש בנוגע למשפחה של צירים החוסה תחת תאוריית הצמתים. נכנה משפחה זו "צירים מורכבים". אלו צירים אשר כלל האוכלוסייה ממוקמת עליהם, והם אינם מייצגים תכונה או מאפיין בינאריים (מתקיים או לא מתקיים), אלא תכונה או מאפיין על פני רצף הבאים לידי ביטוי בעצמות ובדרגות משתנות. הצירים המורכבים הם דינמיים – קיימת בהם ניעות על פני הציר עצמו. בקצה אחד של הרצף מאפיין או תכונה מסוימים מופיעים כפוטנציאליים בלבד, ובקצה השני אותו מאפיין או אותה תכונה באים לידי ביטוי בפועל במופע הקיצוני והחריף ביותר שלהם. דוגמה לציר שניתן לאפיינו כציר מורכב הוא ציר בעלי המוגבלויות. כל אדם באשר הוא, פגיע למוגבלות פיזית או נפשית, העשויה להיות מולדת או לצוץ בשלב מאוחר יותר בחיים עקב מחלה, תאונה, הזדקנות או אירוע אחר.¹⁴⁴ לפיכך, כלל בני האדם מצויים בנקודה כלשהי על ציר זה. ישנם סוגים שונים של מחלות ושל מוגבלויות המובחנות זו מזו בחומרתן ובטיבן. אדם שהתממש פוטנציאל הפיכתו לבעל מוגבלות והוא מצוי בנקודה כלשהי על הרצף, ממשיך להיות על הציר גם בנקודה שמסמלת את הפוטנציאל בלבד, משום שמוגבלות אחת אינה שוללת מוגבלות נוספת עתידית.

140 להרחבה על סוגי הפגיעות ראו Sandra Walklate, *Reframing Criminal Victimization: Finding a Place for Vulnerability and Resilience*, 15 THEORETICAL CRIMINOLOGY 179, 181–183 (2011).

141 ש.ם.

142 Fineman, לעיל ה"ש 27, בעמ' 8–10.

143 ש.ם, בעמ' 9–10.

144 ראו למשל את ההגדרה הרחבה של המטה לשילוב אנשים עם מוגבלות בשוק העבודה של משרד הכלכלה ל"בעל מוגבלות" כפי שמופיעה באתר האינטרנט של משרד הכלכלה והתעשייה economy.gov.il/Employment/UniquePopulation/IntegratingPeopleWithDisabilities/Pages/default.aspx.

ציר נפגעות העברה מזכיר בהקשר זה את ציר בעלי המוגבלויות – ניתן לאפיין גם אותו כציר מורכב. בקצה אחד של הקשת מצויים האנשים שטרם נפגעו מהעברה אך כבני אנוש הם פגיעים מטבעם, ולכן לעולם יש להם פוטנציאל (גם אם נמוך) להיפגע; לאורך הקשת ניצבים מי שנפגעו מפגיעות שונות ומגוונות בסוגן ובעצמתן; ובקצה השני של הקשת ממוקמים מי שנפגעו פגיעות חמורות ביותר מן העברות הקשות ביותר. המאפיין הייחודי של ציר זה, בדומה לציר בעלי המוגבלויות, הוא שכלל האוכלוסייה ממוקמת עליו. בחלקו האחד של הציר, המגלם את פוטנציאל הפגיעה, ממוקמים כלל האנשים, לנוכח ההכרה כי אין מי שמחוסנים מפני פגיעה אפשרית. חלקו זה של הציר מכיל דירוג פנימי, שכן יש מי שלנוכח שילוב עם צירים אחרים סובל מפוטנציאל מוגבר להיפגע מעברה. על פני הרצף הפיזור הוא רב וגדול: כשם שישנם סוגים שונים של מחלות ושל מוגבלויות, ישנם גם סוגים שונים של פגיעויות ושל עברות. חלקו האחר של הציר מכיל את מי שנפגע בפועל מעברה. הפגיעה עשויה להתממש אצל נפגעים שונים בעצמות וברמות משתנות, בהתאם לסוג העברה ולטיב הפגיעה שנגרמה מעברה נתונה. כך, למשל, טיב הפגיעה של נפגע עברת רכוש שונה מטיב הפגיעה של נפגע עברת אלימות. גם בתוך משפחת עברות הרכוש והאלימות קיים מדרג: חבלה קלה וזמנית אינה שקולה בטיבה לחבלה חמורה ובלתי-הפיכה. עם זאת, הדירוג אינו מקובע, שכן ייתכנו מקרים שבהם עברות המוגדרות כעברות רכוש יגרמו נזק אובייקטיבי וסובייקטיבי גדול יותר לנפגע מעברות המוגדרות כעברות מין ואלימות.¹⁴⁵ יתרה מזאת, מי שפוטנציאל הפגיעה שלו התממש והוא ממוקם על הציר כנפגע בפועל, ממשיך להיוותר על הציר גם בנקודה המסמלת את הפוטנציאל להיפגע שכן אין פגיעה אחת שוללת את היתכנותה של פגיעה עתידית נוספת. בשתי הנקודות על הציר האדם פגיע מבחינה פסיכולוגית ונפשית, ומסלול חייו מושפע מפגיעות זו.¹⁴⁶

בצירים שאינם משתייכים למשפחת הצירים המורכבים, מורכבות עשויה להיווצר בצמתים המפגישים בינם לבין צירים אחרים. טלו לדוגמה את ציר המין הביולוגי. על פני ציר זה, ככלל, אין הבחנה בין פרטים שונים. הבחנה עשויה להיווצר בכל זאת בעקבות המפגש של ציר המין הביולוגי עם צירים אחרים, כדוגמת ציר הגזע, ציר הנטייה המינית וכיוצא באלה אפיונים

145 דוגמה לעברת רכוש שפגעה בנפגעים פגיעה אנושה היא פרשת המעילה בבנק למסחר שנחשפה בשנת 2002. בשנת 2014 שלחו נפגעי העברה מכתב פנייה לוועדת השחרורים בבואה לדון בשחרורה של המועלת, אתי אלון, שבו הם מפרטים את עצמת הפגיעה ואת קשיי שיקומם ראו גיא פלג "נפגעי פרשת הבנק למסחר: לא לשחרר את אתי אלון" מאקו – חדשות פיללים ומשפט www.mako.co.il/news-law/legal-q4_2014/Article-1a0bab36a809a41004.htm 28.12.2014

146 ניתן להמחיש את הרעיון על ידי דוגמה היפותטית. טלו שני אנשים, דן ודנה, הממוקמים על ציר נפגעי העברה בהיותם בעלי פוטנציאל להיפגע מדבר עברה. פגיעותם שונה בהתאם לשאר ההצטלבויות בצומת הזהות שלהם (מגדר, מעמד כלכלי וכדומה). לפיכך, אף ששניהם ממוקמים באותו הציר (ועל אותו חלק של הציר), הם אינם ממוקמים באותה נקודה על הציר. כעת נניח כי דנה נפגעה מעברת רכוש. הפגיעה של דנה אינה מאיינת את הפוטנציאל של דנה להיפגע שוב מעברה עתידית כלשהי. נניח גם כי דן נפגע מעברת אלימות. כמו דנה גם הוא ממוקם כעת על הציר הן כבעל פוטנציאל פגיעה והן כמי שנפגע בפועל. גם במקומם על הציר כנפגעי עברה ממשיים אין דן ודנה שווים. על המדרג הפנימי של הציר אין הכרח כי דן נפגע יותר מדנה, שכן ייתכן שהפגיעה האובייקטיבית והסובייקטיבית של דנה מעברת הרכוש קשה יותר מהפגיעה של דן מעברת האלימות.

נוספים. לעומת זאת, במשפחת הצירים המורכבים, המאפיין שבו עוסק הציר הוא רחב ואינו דיכוטומי. צירים אלה כוללים מדרג וגוונים תוך-ציריים ומאופיינים בדינמיות ובניעות תוך-צירית של הממוקמים עליהם על פני הקשת שמייצג הציר. באשר לציר הנפגעות, הכרה חלקית במורכבותו של הציר באה לידי ביטוי בחקיקה הישראלית. חוק זכויות נפגעי עברה מגדיר נפגעי עברה כ"מי שנפגע במישרין מעברה, וכן בן משפחה של מי שהעברה גרמה למותו, למעט החשוד, הנאשם או הנידון".¹⁴⁷ החוק מבחין בין סוגים שונים של נפגעים: נפגעי עברה בכלל, נפגעי עברות מין ואלמות ונפגעי עברות מין ואלמות חמורות.¹⁴⁸ ציר הנפגעות מכיל אפוא מדרג פנימי. להכרה בקיומו של מדרג גלוות השלכות, שכן ככל שמעגל הנפגעים רחב יותר וחוסה תחת אותה קבוצת-אם – נפגעי עברה – מצד אחד ישנם התייחסות, סיוע וטיפול לקבוצה גדולה של אנשים. ואולם, מצד שני, קיימת סכנה בטריטוריאליזציה של הפגיעה ובמזעור חשיבות ההבחנה בין רמות שונות של סבל.¹⁴⁹ עם זאת, החוק אינו מכיר בקטגוריית הפוטנציאל להיפגע מעברה כתת-קטגוריה החוסה תחת קבוצת-האם של "נפגעי עברה".¹⁵⁰ בהשראת תאוריית הפגיעות של פיינמן אנו קושרות בין שלב הפוטנציאל להיפגע לבין שלב הפגיעה בפועל. שני השלבים מייצגים תתי-קטגוריות של נפגעי עברה השייכים לקבוצה חברתית רחבה הכוללת את הנפגעים האקטואליים, על סוגיהם, ואת בעלי הפוטנציאל להיפגע. בסידור חברתי מבוסס פגיעות, התכונה המהותית של נפגע העברה היא עצם פגיעותו, וההבחנה בין נפגע בפועל לבין נפגע בכוח היא תולדה של התממשות עברה, אשר אין בה כדי לאיין את פוטנציאל הפגיעה. יתרה מזאת, וכפי שנסביר בהמשך, עצם הפנמת הפגיעות האפשרית משפיעה על התנהגותם של נפגעי עברה פוטנציאליים (או במילים אחרות, על כלל

147 ראו ס' 2 לחוק זכויות נפגעי עברה.

148 יצוין כי החוק לזכויות נפגעי עברה מגביל את תחולתו על עברות שאינן חטא ושאינן עברות תעבורה. הזכויות המהותיות ביותר מוגבלות לקטגוריות של נפגעי העברות החמורות ביותר. ראו הגדרות "עבירות מין ואלמות" ו"עבירות מין ואלמות חמורות" בתוספת הראשונה לחוק. הגם שזכויות נפגעי עברה אינן מתמצות בחוק זה, מקובל להתייחס אליו כחוק המרכזי המעגן זכויות נפגעים.

149 להרחבה על חשיבות ההבחנה בין רמות שונות של סבל ראו Minow, לעיל ה"ש 3, בעמ' 1423–1426.

150 מעניין כי הכרה בנפגעי עברה פוטנציאליים אמנם אינה קיימת רשמית בחוק זכויות נפגעי עברה, אך היא קיימת במסגרת שיקולי מדיניות של התביעה ושל בתי המשפט. ההגנה על נפגעי עברות מין פוטנציאליים מוזכרת, לא אחת, כחלק משיקוליהם של התביעה ושל בתי המשפט בבחירתם לנקוט מדיניות מסוימת או לקבל החלטות מסוימות. ראו לדוגמה ע"פ 5877/99 יאנוס נ' מדינת ישראל, פ"ד נט(2) 97, פס' 30 לפסק דינו של השופט חשין (2004) וכן ע"פ 11793/05 חברת החדשות הישראלית בע"מ נ' מדינת ישראל, פס' 32 לפסק דינה של השופטת ארבל (פורסם בנבו, 5.4.2006). במסגרתם מנה בית המשפט את שיקול ההגנה על נפגעות תקיפה מינית פוטנציאליות כשיקול שיש להביא בחשבון בעיצוב החלטותיו. על חובות הדיווח של מוסדות לימודיים מקום שבו מדובר בקטינים ראו בג"ץ 7374/01 פלונים נ' מנכ"לית משרד החינוך, פ"ד נז(6) 529, 539–540 (2003). על האיזון בין בקשת נאשם למנוע את פרסום שמו לבין הצורך להגן על הציבור מפני פגיעה עתידית ראו בש"פ 6160/15 אברהם נ' מדינת ישראל, פס' 8 לפסק דינו של השופט זילברטל (פורסם בנבו, 28.10.2015).

האוכלוסייה) ובכך הפגיעות הפוטנציאלית מקבלת ביטוי בפועל עד כי ניתן לראות בה פגיעה ממש.

באשר לבעלי מוגבלויות, סאץ (Satz) טוענת כי מעטים הגופים המתייחסים לפוטנציאל הפגיעות ומנסים לפתח עמידות והגנות בשלב הפוטנציאל.¹⁵¹ יתרונו של סידור על בסיס פגיעות, לפי סאץ, הוא הרחבת ההגנה אל מעבר לקבוצה המוגנת של בעלי מוגבלויות המוכרת כיום, אל עבר קבוצות נוספות ואולי אף לכלל החברה. כולם פגיעים למוגבלות, שכן לכולם הפוטנציאל להפוך תלויים; כשהפגיעות מתממשת היא הופכת להיות בסיס להפליה של בעלי מוגבלויות.¹⁵² סאץ מסבירה כי דווקא התייחסות לפגיעות כאל תכונה בלתי־נפרדת מהניסיון האנושי תאפשר הסרת סטיגמות ותעודד אנשים לקבל סיוע, שאם לא כן, לא היו מבקשים בגלל הסטיגמות הנלוות לפגיעה.¹⁵³ לצד זאת, היא מבקשת להציע דרך ביניים ולא להחליף באופן מוחלט את הסובייקט הליברלי בסובייקט הפגיע.¹⁵⁴ כך, במקרים מסוימים ראוי להידה לעצב את המבנים המוסדיים סביב הסובייקט הליברלי, עיצוב אשר בפועל יביא בחשבון את כלל החברה. במקרים אחרים, לעומת זאת, נכון יהיה לשמור על המעמד של קבוצה מוגנת בקבלת הטבות מסוימות.¹⁵⁵ ניתן לפרש את גישתה של סאץ ככזו המאפשרת הכרה בציר הנפגעות כציר המכיל את כלל האוכלוסייה – הכרה שתאפשר הסרת סטיגמות, קבלה חברתית והגברת עמידות; זאת, תוך הבנה והפנמה שגם הציר עצמו אינו עשוי מקשה אחת ומכיל תתי־קבוצות שיקבלו תוספת משאבים ותמיכה מוסדית ומערכתית (לדוגמה בעקבות התממשות הפגיעות, בשל השתלבות עם צירים אחרים וכדומה).

ראייה זו נכונה בעינינו בנוגע לציר נפגעי העברה. ניתן וראוי להבחין בין מי שחשוף לאפשרות להיפגע מעברה לבין מי שבפועל נפל קרבן לעברה. גישת ביניים זו מקלה עלינו להכיל מדרג של פגיעות המאפשר להבחין ביניהן בפרמטרים של סוגים ועצמות.¹⁵⁶ בנושאים מסוימים נראה את כלל האוכלוסייה כחלק מהציר, מה שיקל את תפיסתו של הציר כציר חוזק, בעוד שבהקשרים אחרים נוכל לשמר דיפרנציאציה ומדרג פנימי בין תתי־קבוצות שונות המצויות במיקומים שונים על פני הציר. המדרג הפנימי נדרש על מנת לתת מענה ראוי ומותאם לנפגעים השונים לפי סוג הפגיעה ועצמתה. כך לדוגמה המדרג יוכל לשרת מדד של הקצאת משאבים לנפגעים. עם זאת, חשוב להדגיש כי המדד מורכב ומושפע גם מצירי ההצטלבות הנוספים של הנפגע, שיש בהם כדי להשפיע על מידת פוטנציאל הפגיעה שלו ועל התמודדותו עמה. יתרה מכך, למדד כזה השלכות ערכיות, שכן הוא מסמן מהן העברות ומיהם הנפגעים

151 להרחבה על יישום תאוריית הפגיעות בהקשר של אנשים בעלי מוגבלויות, וחשיבות התערבות המדינה עוד טרם מימוש הפגיעה ראו Ani B. Satz, *Disability, Vulnerability, and the Limits of Antidiscrimination*, 83 WASH. L. REV. 513, 542 (2008).

152 שם, בעמ' 522–524.

153 שם, בעמ' 531.

154 שם, בעמ' 547–551.

155 שם, בעמ' 552–567.

156 להרחבה על חשיבות ההבחנה בין סוגי הפגיעות השונות ועוצמתן ראו Minow, לעיל ה"ש 3, בעמ' 1431.

שלדעת חברה מסוימת יש להקצות להם יותר משאבים ותשומת לב. הכרעות ערכיות כאלה נתונות לפתחם של קובעי מדיניות, ולפיכך לא נתיימר אנו לייצר מדרג כאמור. גם טענתה של סאץ באשר לבעלי מוגבלויות, שלפיה לא נעשה מספיק על מנת לחזק עמידות מראש, נכונה לדעתנו, ביתר שאת, לעניין נפגעי עברה. כל אדם משלם ביטוח לאומי ומס בריאות מהחשש שתממש פגיעה פוטנציאלית והוא יהפוך לבעל מוגבלות. לאחר מימוש הפגיעה הוא זכאי לעתים לקצבה מהמדינה. קונסטרוקציה דומה אינה נוהגת כיום בישראל בהקשר של נפגעי עברה (הגם שיש מקרים חריגים שבהם המדינה מספקת תמיכה כלכלית ונפשית לנפגעים).¹⁵⁷

ואולם ראוי לציין כי דבריה של סאץ ניתנים גם לפרשנות שונה. לפי הפירוש האחר ובאנלוגיה לציר הנפגעות, ניתן להבחין בין שני צירים נפרדים: האחד, ציר שמייצג את הפוטנציאל להיפגע מביצוע עברה; השני, ציר שמייצג פגיעה בפועל, אשר עשוי להצטלב עם הציר הראשון. שני הפירושים אפשריים ודורשים עיון נוסף. ואולם, לגישתנו, תועלת חברתית רבה יותר תופק דווקא מן התפיסה של ציר הנפגעות כציר אחד, הכולל הן את פוטנציאל הפגיעה והן את הפגיעה הממשית. התפיסה התומכת בהפרדה לשני צירים עלולה להותיר את נפגעי העברה באזור מתוחם משלהם, מבלי לתת מענה הולם לבעיות של האחרה ושל הדרה לשוליים. ככל שציר הנפגעות יתפס כרחב יותר ויחבוק אוכלוסייה רבה, כך קשה יהיה לזהותו כציר חולשה אשר המצויים עליו מאופיינים כ"אנשי שוליים". אמנם תיוג הציר כציר חולשה או חוזק מתייחס לכוחה החברתי של הקבוצה ולא למספר חבריה; אך קשה להתעלם מן העובדה כי ככל שהציר מכיל יותר פרטים עד כי הוא רלוונטי לכלל האוכלוסייה, קל יותר לתפוס אותו רעיונית כציר חזק יותר. הנטייה האינטואיטיבית (אם כי לא דווקא הנכונה תמיד) היא לזהות רוב עם כוח חברתי או למצער לא לזהות רוב עם חולשה.

כך או כך, נטישת נרטיב האובייקט הליברלי כנרטיב יחידני ושילוב תפיסה של הסובייקט הפגיע עשויים לסייע בכינונו של שינוי מחשבתי בנוגע למעמדו של ציר הנפגעות. תפיסה זו רואה בפוטנציאל לפגיעות חלק אינטגרלי מציר הנפגעות, בהיותו תכונה אנושית טבועה. אך ניתן להרחיק ולטעון טענה קיצונית יותר, שלפיה רובנו איננו רק בעלי פוטנציאל להיפגע, אלא נפגעים בפועל, גם אם לא בוצעה נגדנו עברה באופן אישי. תאוריית הצל שהוצגה בכתובה הרדיקלית גורסת כי כל אישה מפנימה מגיל צעיר את פגיעותה, הנובעת מהיותה אישה בעולם פטריארכלי.¹⁵⁸ לא בכדי טענה סוזן בראונמילר כי פרקטיקות של ניצול מיני מהוות אמצעי

157 כך למשל, המדינה מעניקה קצבה לקטינים שהתייתמו בעקבות אלימות במשפחה. ראו חוק התגמולים (ילד שנתייתם עקב מעשה אלימות במשפחה), התשנ"ה-1995. כמו כן, המדינה מעניקה סיוע נפשי וכלכלי לקטינים נפגעי עבירת מין או אלימות, ולנפגעי עברות המתה, על ידי הקמת מרכזי סיוע ייעודיים. ראו חוק סיוע לקטינים נפגעי עבירות מין או אלימות, התשס"ח-2008. להרחבה על מנגנוני תמיכה מוסדיים לנפגעי עברה בארץ ובעולם ראו דינה צדוק הסדרים לפיצוי נפגעי עבירות פליליות מטעם המדינה: סקירה משווה (הכנסת, מרכז מחקר ומידע, 2011) www.knesset.gov.il/mmm/data/pdf/m02788.pdf.

158 להרחבה על תאוריית הצל ראו את ספרה החשוב של סוזן בראונמילר בניגוד לרצוננו נשים גברים ואונס 16-19 (שרה סייקס ואילנה גולן מתרגמות, 1975); אראלה שדמי "לקראת תפיסה אחרת של אלימות גברים נגד נשים: אחריות החברה והמדינה" בטחון סוציאלי 64, 5, 26 (2003).

להטלת מורא ולהשגת שליטה על כלל הנשים.¹⁵⁹ לדבריה, ההשפעה המקסימלית של תופעת האונס על בריאותן הרוחנית והנפשית של נשים, כמו גם על התנהלותן, הושגה אף מבלי שהאונס בוצע בפועל. פרקטיקות הפגיעה המינית משרתות את כלל הגברים, לרבות גברים שאינם מיישמים אותן בעצמם, כיוון שהן גורמות לנשים להפנים את הפחד המובנה מעצם היותן נשים, להטמיע את תפיסת הפגיעות שלהן ולשנות את אורחותיהן בהתאם. במובן זה, כל עברת מין המתבצעת באישה בודדת היא עברה המכוונת נגד ציבור הנשים בכללותו. זאת, הואיל ועצם הידיעה על פגיעותן של נשים בהקשר של עברות מין מהלכת עליהן אימים ומשליכה על התנהגותן. לפי גישה זו, כלל הנשים אפוא הן נפגעות עקיפות של פגיעה מינית. הגם שתאוריית הצל עוצבה בהקשר המגדרי ויושמה על עברות מין, הרעיון שעומד בבסיסה יפה גם בהקשרים רחבים יותר, לגבי כל מי שהתנהגותו השתנתה בשל חששו ליפול קרבן לעברה. כך, למשל, מי שנמנע מללכת במקומות ציבוריים מסוימים או מי שחושש להעיר לאדם כלשהו שמא יהפוך קרבן לעברת אלימות סופג את השלכותיהן העקיפות של עברות אלימות, ובכך חווה חוויית נפגעות בעצמו.

תאוריות הממקמות את כלל האוכלוסייה על הציר, אם כבעלי פוטנציאל להיפגע ואם כנפגעים מכורח הפנמת הפוטנציאל, מהוות אפוא נדבך בכינונו של השינוי המחשבותי. ההכרה כי רובנו ככולנו חולקים מאפיין משותף של נפגעות עשויה לנטרל את התפיסה של הציר כציר חולשה. כיוון שהשינוי המוצע הוא מחשבותי, הבסיס לשינוי הוא בחירת כיווני מחשבה חלופיים שיאפשרו להרחיב את הראייה החברתית ולכונן מפנה תודעתי. לאחר שייזרע זרע השינוי התודעתי, ניתן יהיה ליצור שינויים אקטיביים בעולם המוחשי, על בסיס הכרה בדינמיות הצירים והצמתים וברגישותם להשפעות חברתיות.¹⁶⁰

ג. היתרונות הגלומים בשינוי התפיסתי

לאחר שהצענו אסטרטגיות להתנעת השינוי המחשבותי נדון ביתרונות הגלומים בו.

1. הכרה במגוון דרכי התנהגות

שיח הקרבנות ותהליך ההאחרה, כאמור, צמצמו את טווח ההתנהגות החברתי-נורמטיבי שנפגע עברה יכול לסגל לעצמו ולפעול לפיו, לעתים עד כדי אופציית התנהגות לגיטימית אחת.¹⁶¹ תאוריית הצמתים וגישות שונות לטיפול בנפגעי עברה מבקשות לזהות את הנפגע לא כקרבן המחויב לקווי אופי והתנהגות מוכתבים, אלא כאדם מורכב, רב-פנים ובעל מגוון מסלולי התנהגות אפשריים לגיטימיים. המרחב הטיפולי מכיר כיום באינדיבידואליזם המאפיינת

159 בראונמילר, לעיל ה"ש 158, בעמ' 16.

160 Cho, Crenshaw & McCall, לעיל ה"ש 31, בעמ' 789–790.

161 על ניתובן של נפגעות אלימות במשפחה לפתרון של עזיבת מערכת היחסים האלימה ראו Einat Peled, Zvi Eisikovits, Guy Enosh & Zeev Winstok, *Choice and Empowerment for Battered Women Who Stay: Towards a Constructivist Model*, 45 SOCIAL WORK 9 (2000).

נפגעי עברה שונים, וניכר בו ניסיון להרחיב את סקלת ההתנהגויות ה"לגיטימיות"¹⁶². במרחב החברתי אנו שומעים, לא אחת, על נפגעים שנחשפים ומספרים את סיפורם, בייחוד ברשתות החברתיות, וזוכים שם להכרה ולתמיכה גם כאשר התנהגותם אינה נכנסת למשבצות סטראוטיפיות.¹⁶³ גם בשדה המשפטי ניכרת התפתחות,¹⁶⁴ אם כי עדיין ניתן לזהות לעתים שיח השבוי בתפיסת הקרבנות.

כיום, סטייה מהתנהגות התואמת את הדפוסים החברתיים המצופים מנפגעים, כפי שאלו מוכתבים על ידי הנרטיבים הרווחים, עלולה לפגוע ביכולת הנפגע לממש את הזכויות המגיעות לו ולזכות בסעדים משפטיים. המוסדות החברתיים והאנשים הפועלים בגדרם, לרבות שוטרים ושופטים, שבויים לעתים בתפיסות סטראוטיפיות באשר להתנהגות קרבנית מהי ומשליכים מכוח התנהגות זו על אמינות הנפגע. עד לפני שנים ספורות נדרשו עדויות של נפגעות עברה להיות קוהרנטיות, מדויקות, מלאות בכאב ובדמעות על מנת להיתפס כעדויות בעלות רמת מהימנות גבוהה.¹⁶⁵ זאת, על אף הידע הפסיכוסוציאלי שהצטבר בעשורים האחרונים בנוגע למאפייני הפוסט־טראומה הנלווים לפגיעות קשות (כמו אלימות ומין),¹⁶⁶ הכוללים בין היתר דיסוציאציה, אפתיות, שבוי זיכרון וניתוק רגשי. אף כי ניתן להצביע על חלחול הידע הסוציור-

162 להרחבה ראו Dancig-Rosenberg, לעיל ה"ש 7, בעמ' 160–162; זיו, לעיל 7, בעמ' 419–421.

163 ראו למשל עמוד הפייסבוק "אחת מתוך אחת", המונה 200,000 גולשים ומרכזת סיפורים של נשים אשר נפגעו מהטרדות ותקיפות על בסיס מיני: www.facebook.com/oneofone1?fref=ts. מטרתה של עמותת "אחת מתוך אחת", המנהלת את הדף, הן בין היתר, לתת במה וקול למי שנפגעו מינית בישראל ולהבהיר כי נפגעות תקיפה מינית לעולם אינן אשמות בכך שהותקפו. ראו גם את קבוצת הפייסבוק "שיח פמיניסטי" המספקת במה עבור נשים פמיניסטיות וחבריהן לשתף בחוויותיהם מהחיים בחברה פטריארכלית www.facebook.com/groups/371276586316942/?fref=ts. בקבוצה זו חברים 19,000 גולשים ומדי שבוע מתפרסמות בה עדויות של נשים שחוו פגיעות מיניות. מתקנון הקבוצה עולה כי האשמת קרבן מכל סוג אינה מקובלת בקבוצה זו, לרבות ביקורת על דרכי ההתמודדות של הנפגעת ותחושותיה או קפוק באמינות תלונתה.

164 ראו למשל ס' 3 לחוק זכויות נפגעי עברה הקובע כי "מתן הזכויות לנפגע העברה ייעשה תוך התחשבות בו ובצרכיו, שמירה על כבודו והגנה על פרטיותו ובתוך זמן סביר". נדמה כי לשון החוק מאמצת תפיסה הרואה את הנפגע כאינדיבידואל שונה וייחודי. בפסיקה עכשווית ישנן אמירות המכירות באינדיבידואליות של כל נפגע ובלגיטימיות של דרכי תגובה שונות שהוא עשוי לנקוט. ראו למשל ע"פ 7082/09 פלוני נ' מדינת ישראל, פס' 5 לפסק דינו של השופט הנדל (פורסם בנבו, 10.3.2011); ע"פ 5205/06 מדינת ישראל נ' פלוני (פורסם בנבו, 31.7.2006); ע"פ 6834/12 קבלאן נ' מדינת ישראל, פס' 45–46 לפסק דינו של השופט שהם (פורסם בנבו, 20.8.2015).

165 ראו עירית נגבי סיפורי אונס בבית המשפט: ניתוח נרטיבי של פסק דין 100–101 (2009). גם כיום ניתן למצוא בפסיקה אמירות שמהן עולה כי השופטים מקנים משקל לככי של נאנסת בעת עדותה. ראו לדוגמה אמירתו של השופט עודד גרשון בתפ"ח (מחוזי חי') 11-08-19586-08 מדינת ישראל נ' רייטבורג, פס' ז לפסק דינו של השופט גרשון (פורסם בנבו, 23.12.2012).

166 תסמונת דחק פוסט טראומטית (PTSD) היא הפרעה קלינית, המתפרצת בעקבות חשיפה לאירוע טראומתי (יחידני או מתמשך), ומאופיינת בהשלכות פיזיולוגיות ורגשיות, שבהן ניתן רגשי אפתיה, עוררות יתר ועוד. הסימפטומים השונים משמשים במקור כמנגנוני הגנה של הנפש, שנועדו לעזור בהתמודדות עם הטראומה, אך עלולים למנוע מהנפגע לעבד את האירועים ולהתמודד עמם עד להחלמה. ראו *DIAGNOSTIC AND STATISTICAL MANUAL OF MENTAL DISORDERS 271–272* (American Psychiatric Association eds., 5th ed. 2012–2013).

פסיכולוגי לפסיקת בתי המשפט בשנים האחרונות,¹⁶⁷ עדיין באופן תדיר עלולות כטענות הגנה אמירות בדבר היות התנהגות הנפגע בלתי-סבירה,¹⁶⁸ טענות שאם יתקבלו, יש בהן כדי להוביל לזיכוי הפוגע ולמניעת סעד והכרה מהנפגע. התנהגות של נפגעים נמדדת לעתים, הן בזמן הפגיעה והן לאחריה, במדרים של סבירות.¹⁶⁹ כך, למשל, בהקשר של עברות מין, חריגה מתבניות ההתנהגות המצופות מהנפגעת (להימנע מהתנהגות הנחשבת מתירנית; לנתק קשר עם הפוגע לאחר הפגיעה) מעלה את התהייה באשר לקיומה של העברה. בריחה ודיווח ינקו את הקרבן מאחריות ומאשמה ויאפשרו לה ליהנות מההכרה המשפטית המלאה והבלתי-מסויגת בפגיעה בה, בעוד שהתנהגויות מורכבות ומסויגות יותר עשויות לעורר סימני שאלה כבדים.¹⁷⁰ לעתים על מנת להתאים את הנפגעת לנרטיב הקרבני ולהעניק לה סעד, מדגישים השופטים בפסקי הדין את חוסר הישע, החולשה והקרבנות, ומעלימים אלמנטים של בחירה, כוח, מודעות וחוזק.¹⁷¹ כפי שמבהירה מינו (Minow), זכותו ויכולתו של הפרט לפעול בהתאם לבחירותיו לא צריכות לגרור הטלת אחריות ואשמה עליו בגין הפגיעה שממנה הוא סובל.¹⁷² סטראוטיפים לגבי פגיעות מחוברים לצירי המגדר. כך למשל רווחת התפיסה כי האישה היא לעולם (ולא רק בדרך כלל) נפגעת, ואילו הגבר הוא לעולם (ולא רק בדרך כלל) פוגע, גם כאשר פורמלית האישה היא נאשמת. עוד טרם הדיון בקשת ההתנהגויות ה"לגיטימיות", יש להכיר בכך כי גם גברים ממוקמים על ציר הנפגעות. גם הם זקוקים להכרה במגוון דרכי התנהגות, אך

167 לפסיקה המלמדת על הפנמת הידע הטיפולי על מאפייני הטראומה הנלווים לפגיעה מינית ראו למשל תפ"ח (מחוזי ת"א) 1015/09 מדינת ישראל נ' קצב (פורסם בנבו, 30.12.10); ע"פ 8203/11 פלוני נ' מדינת ישראל, פס"ח-ט לפסק דינו של השופט רובינשטיין (פורסם בנבו, 9.9.2012); וכן פסקי הדין המוזכרים לעיל בה"ש 164.

168 ראו, לדוגמה, טענות שהועלו על ידי נאשמים בע"פ 8886/14 פלוני נ' מדינת ישראל (פורסם בנבו, 15.3.2016); ע"פ 7063/14 רבאיעה נ' מדינת ישראל (פורסם בנבו, 19.11.2015). יצוין כי בית המשפט דחה טענות אלו וקבע כי התנהגות מסוימת של המתלוננת אינה פוגעת במהימנות גרסתן.

169 דפנה ברק-ארו "האישה הסבירה" פלילים ו 115, 126-129 (1997). כך, לדוגמה, אמירתה של השופטת דליה גנות בת"א (מחוזי ת"א) 4057-05-10 פלונית נ' אלמוני, פס" 41 לפסק דינה של השופטת גנות (פורסם בנבו, 14.9.2014): "ונשאלת השאלה, מדוע לא סיפרה התובעת לבן זוגה מיד עם היוודע עובדת קיום יחסי המין בינה לבין הנתבע, שהיא בעצם נאנסה? ודוק: התגובה הטבעית של אישה בגירה הנאנסת הינה להגיש תלונה במשטרה ולשתף את קרובה באשר אירע לה. התובעת לא נהגה כך ללא כל הסבר". מנגד, בשנים האחרונות ניכרת, כאמור לעיל בה"ש 164, פסיקה הקובעת כי אין למדוד את התנהגות הנפגע לפי "מדד הסבירות". ראו למשל לאחרונה את דבריה של השופטת ברק-ארו בע"פ 746/14 בן היילו ימר נ' מדינת ישראל, פס" 12 לפסק דינה (פורסם בנבו, 31.5.2016) (להלן: פרשת היילו ערעור): "טוב נעשה אם נימנע מהגדרתה של אמת מידה של 'קורבן האונס הסביר' כפי שביקש בא-כוחו של המערער לעשות. אינני סבורה שיש מקום להגדיר מיהו 'קורבן אונס סביר' ואף לא לקבוע 'סטנדרטים' להתנהגותו של קורבן. קונקרטיזציה של הסבירות – כן; קטגוריזציה נוקשה היוצרת 'תבניות' ו'מודלים' להתנהגות במתכונת של 'קורבן האונס הסביר' – לא".

170 Minow, לעיל ה"ש 3, בעמ' 1434; ליאורה בילסקי "אלימות האלם: ההליך המשפטי בין חלוקה לקול" עיוני משפט כג 421, 439-446 (2000).

171 בילסקי, לעיל ה"ש 3, בעמ' 12-20; Baker, לעיל ה"ש 108, בעמ' 1477; Katharine K. Baker, *Gender and Emotion in Criminal Law*, 28 HARV. J.L. & GENDER 447, 449-457 (2005).

172 Minow, לעיל ה"ש 3, בעמ' 1441-1442.

התנהגות, אך קודם זקוקים להכרה בדבר יכולתם להיות נפגעים.¹⁷³ גם כאשר הנפגע והפוגע הם גברים, ניתן לזהות מקרים שבהם הקרבן נתפס כמי שמחויב לעמוד בסטיגמות המקבעות את דרכי הפעולה האפשריות ושטייה מהן עלולה לפגוע בו. פרשת יונתן היילו,¹⁷⁴ אשר הרג את מי שתקף אותו מינית, היא דוגמה מאלפת בהקשר זה. היו שטענו כי מיקומו על צומת של גבר-נפגע עברה שלל ממנו בהיותו גבר – בשלב הדיון בערכאה הראשונה – הקלה בעונש, אשר ניתנת לרוב לנשים נפגעות אלימות שהרגו את בני זוגן.¹⁷⁵ בד בבד, מיקומו על צומת שונה מהצומת הסטראוטיפי של אישה-נפגעת עברה לא הסירה מעליו את הדרישה לפעול בצורה מסוימת ואת הביקורת כאשר פעל בצורה שונה, שבאה בדמות תהיות מדוע לא ניתן מגע מתוקפו ומדוע לא התלונן.¹⁷⁶

הנה כי כן, הן נפגעים והן נפגעות, למרות היותם חלק מצמתים שונים, סובלים מבעיות משותפות של צמצום טווח ההתנהגויות ה"לגיטימיות" עקב מיקומם הנמוך יחסית בהיררכיה החברתית של ציר הנפגעות. לצד זאת, חשוב לציין כי ההתנהגות ה"ראויה" במקרים של נפגעות עוצבה, לפחות עד לאחרונה, מתוך ראייה גברית – דרישה לאקטיביות ולרצינות המעוצבת במושגים גבריים. כיוון שציר המין הביולוגי (גברים) זכה למיקום גבוה בהיררכיה החברתית, גברים זכו במקרים רבים לעצב את הנורמה החברתית ולהכתיב את ההתנהגות המקובלת. עם עליית מעמדו של ציר הנשים ניתן לראות הכרה והטמעה גם של זווית הראייה הנשית.¹⁷⁷ ואולם נדמה כי טרם הגענו לשלב שבו קשת ההתנהגויות הנשיות זוכה לקונצנזוס.¹⁷⁸ אמנם הממוקמים על ציר חוזק אינם נהנים מקשת התנהגות בלתי-

173 נפסוק, לעיל ה"ש 23, בעמ' 57.

174 תפ"ח (מחוזי מרכז) 10-05-22262 מדינת ישראל נ' בן היילו ימר (פורסם בנוב, 2.9.2013) (להלן: פרשת היילו מחוזי).

175 ראו תמר דרסלר "אם היה מדובר באישה, המצב היה שונה": המאבק על יונתן היילו מעריב 11.16.2014. www.maariv.co.il/landedpages/printarticle.aspx?id=454382; אף לגישתו של היילו, מיקומו על צומת של גבר-אתיופי-נפגע עברה הוביל להתנהגות שונה כלפיו במשטרה. בריאיון עמו הוא אמר: "אני מרגיש שהייתה כלפי גזענות מצד המערכת. ברור לי שאם הייתי אדם לבן, הם היו מסתכלים עליי אחרת. לגבר לבן שנאנס לא היו מעזים לדבר כמו שדיברו אליי. גם לא לאישה. על גבר שנאנס צוחקים. הם השפילו אותי והעליבו ואמרו לי דברים מאוד גסים". ראו: שוש מולא "גוונים של אמת" ידיעות אחרונות – 7 ימים 17.6.2016 [www.yediot.co.il/articles/ 17.6.2016](http://www.yediot.co.il/articles/0,7340,L-4816243,00.html)

176 פרשת היילו מחוזי, לעיל ה"ש 174, פס' 22–24 לפסק הדין. ראו אורית קמיר "האטימות המזועזעת במשפט יונתן היילו" הארץ – דעות 1.12.2014 www.haaretz.co.il/opinions/ 1.12.2014. בית המשפט העליון המתיק את פסק הדין והמיר את תוצאותיו להרשעה בהריגה שדינה 12 שנות מאסר. פרשת היילו ערעור, לעיל ה"ש 169, פס' 15 לפסק דינה של השופטת ברק-ארז היא הכירה במחסומים הרגשיים והחברתיים הכרוכים בהגשת תלונה ובהתמודדות עמה והטילה אחריות על רשויות המדינה לסייע בהסרת המחסומים הללו: "זהו מחסום שרשויות המדינה מצוות להיאבק בו ולא להשלים עמו [...] אין גם לשפוט את הקורבן על כך שהתקשה לפנות ולבקש עזרה".

177 סבה וגל, לעיל ה"ש 8, בעמ' 194; בילסקי, לעיל ה"ש 3, בעמ' 36.

178 שיח פוגעני בנוגע ללבושן של נפגעות הוא דוגמה לכך, למשל סערה שהתרחשה לאחרונה בעניינה של מאי פטאל, חיילת אשר הוטרה מינית על ידי מפקדה, סא"ל לירן חג'בי (אשר הודה בחמש עברות של התנהגות בלתי-הולמת במסגרת הסדר טיעון). לאחר שנחשפה באמצעות פרוסום פוסט בפייסבוק החלו להישמע קריאות המאשימות אותה בהטרדה, וזאת לנוכח העובדה

מוגבלת¹⁷⁹ אך היא לבטח רחבה יותר. שינוי מחשבתי שיוביל להסתכלות על ציר הנפגעות כציר חזק יותר עשוי לעודד את פתיחת קשת ההתנהגויות הלגיטימית לנפגע, שכן גם הוא ייחנה מחותמת הנורמטיביות ומ"נרמול" פעולותיו. בנוסף, תפיסה שלפיה כולם ממוקמים על ציר הנפגעות מאפשרת לצמצם אלמנטים של האחרה, לאפשר קבלה חברתית וכך לאפשר את פתיחת סקלת התגובות האפשריות, הן חברתית והן משפטית.

2. הטמעת פרקטיקות טיפוליות קיימות

עלייה במעמדו של ציר הנפגעות תאפשר יישום פרקטיקות הנשענות על תפיסת הוויקטימולוגיה החיובית, אשר מתיישבת עם השינוי המחשבתי שאנו מציעות. תאוריית הוויקטימולוגיה החיובית שמה דגש רב על השמעת קולו של הנפגע. ארגונים חברתיים שונים פעלו לקידום שילוב קולם של נפגעים במשפט על ידי חקיקה המאפשרת עדות או הגשת תסקירים והצהרות של נפגעים.¹⁸⁰ השמעת קול, בין באמצעות עדות ישירה ובין באמצעות תיווך, נתפסת כאקט בעל ערך תרפויטי רב.¹⁸¹ היא נועדה לאפשר לנפגע להשיב חזרה חלק מכוחו שאבד ולקבל לגיטימציה לפגיעה ממי שפגע בו או למצער מבית המשפט.¹⁸² קבלת ההכרה בעוול שנעשה לקרבן היא צעד מהותי במסע ההתמודדות עם הטרומה.¹⁸³ עדותו של הנפגע מסייעת בהדגשת הפן האישי, האנושי, של הפגיעה. הסיפורים השונים מונעים הקטנה, טריוויאליזציה ודה-הומניזציה של הנפגעים.¹⁸⁴ חשיבות השמעת הקול אינה מסתכמת בהשמעתו בין כותלי בית המשפט; יש לה ערך רב גם במרחבים חברתיים נוספים. השיח המתנהל ברשתות החברתיות מהווה, בהקשר זה, דוגמה למרחב חלופי שבו מוצאים נפגעים רבים את ההזדמנות להשמיע קול ולספר את סיפור הפגיעה, במילותיהם.¹⁸⁵ מיקום הציר גבוה יותר בהיררכיה החברתית עשוי להנגיש לנפגעים את הבמה שממנה נהנות הקבוצות החזקות בחברה, כך שיוכלו ביתר קלות להשמיע קולם ולתת מקום לניסיונם ולצורכיהם.¹⁸⁶ קול זה, לבד מהתרומה התרפויטית האישית לפרט, הוא הבסיס לשינויים חברתיים המביאים בחשבון צרכים ורצונות של קבוצות חברתיות שונות.

כי בפרופיל הפייסבוק שלה היו (בין היתר) תמונות בבגד ים. להרחבה ראו צפי סער "פרסמת תמונות בבגדיים – מסתבר שאפשר להטריד אותך" הארץ – חדשות חינוך וחברה 29.4.2015 www.haaretz.co.il/news/education/premium-1.2624624

179 בן-דוד, לעיל ה"ש 65, בעמ' 25.

180 ראו ס' 16–20 לחוק זכויות נפגעי עברה. להרחבה ראו סבה וגל, לעיל ה"ש 8, בעמ' 192–193.

181 להרחבה על חשיבות מתן קול ככלי טיפולי בהליכים משפטיים ראו למשל Amy D. Roner &

Bruce J. Winick, *Silencing the Appellant's Voice: The Antitherapeutic per Curiam Affirmance*, 24 SEATTLE U. L. REV. 499 (2000); Roger Warren, *Public Trust and Procedural Justice Coercion*, in JUDGING IN A THERAPEUTIC KEY: THERAPEUTIC JURISPRUDENCE AND THE COURTS 132 (Bruce J. Winick & David B. Wexler eds., 2003).

182 בילסקי, לעיל ה"ש 170, בעמ' 436–438; Dancig-Rosenberg, לעיל ה"ש 7, בעמ' 153–155.

183 ש.ם.

184 Minow, לעיל ה"ש 3, בעמ' 1435.

185 ראו למשל קבוצות הפייסבוק המוזכרות לעיל בה"ש 163.

186 לירן-אלפר וקמה, לעיל ה"ש 19, בעמ' 11.

מטרה חשובה נוספת של הוויקטימולוגיה החיובית היא קבלה.¹⁸⁷ רונאל (Ronel) מטעים כי קבלה חברתית נבחנת בשני מעגלים: קבלת הפרט כחלק מקבוצה, וקבלת הקבוצה כחלק מהחברה בכללותה.¹⁸⁸ האמירה כי כולנו מצויים על ציר נפגעות העברה צופנת בחובה הכרה כי נפגעים הם חלק אינטגרלי מן החברה. לקבלה חברתית חלק משמעותי בפיתוח עמידות אישית וחברתית. החברה מהווה רשת תמיכה מהותית לפרט: היא יכולה למנוע ממנו ליפול בעת פגיעה ולשפר את התמודדותו עם פגיעות משניות או עם פגיעות עתידיות.¹⁸⁹ נוסף על כך, העלאת מיקומו של ציר הנפגעות בהייררכיה החברתית על ידי מיקום כלל האוכלוסייה עליו תמנע את הצורך להסתיר את הפגיעה ולהתבייש בה, וכך יימנע הניתוק בין הנפגע לחברה, ויהיה קל יותר לשקם את הפרט.¹⁹⁰

השינוי אף יאפשר את הטמעתם של מודלים מכווני החלמה ורווחה אישית, דוגמת המודל המוצע במאמרו של פוגץ', כץ, לבוק-גל וכץ. זהו מודל טיפולי-משפטי פרקטי, אשר משלב בין ליווי וסיוע משפטי לליווי וסיוע נפשי ותפקודי, בין היתר על ידי ריפוי בעיסוק. מטרתו היא להקל על הנפגע את ההתמודדות עם הפגיעה ואת ההתנהלות בהליך המשפטי תוך מיתון נפגעות משניות.¹⁹¹ בבסיס מודל זה מצויה ההנחה כי ההליך המשפטי עשוי לסייע לנפגע בתהליך החלמתו על ידי הדגשת ההיבטים החיוביים בהליך.¹⁹² גם גישה זו, בדומה לגישות אחרות המתוארות במאמר, מתבססת על שינוי תפיסתי-חברתי שלפיו אין לראות בנפגע קרבן אלא שורד, אשר יש להעניק לו את הכלים להחלמה ולשגשוג.

3. מעורבות מדינתית מוגברת והתאמת המוסדות החברתיים לצורכי הקבוצה

בכתיבה הדנה בתאוריית הפגיעות ישנה קריאה למעורבות מדינתית חזקה יותר, שנועדה לספק לפרט חוזק ועמידות.¹⁹³ קריאה זו נותרת גם לאחר השינוי המחשבותי המבוסס על תאוריית הפגיעות. המדינה מושפעת מהקולות החברתיים, ובכוחה להשפיע עליהם בהיזון-חוזר. מעורבות מדינתית מוגברת יכולה לנבוע תחילה מקריאה חברתית שתושפע מהשינוי המחשבותי ומן ההכרה בפגיעות של הפרט, ובהמשך להתעצם ולהטמיע את השינוי.

187 על מרכזיותה של קבלה חברתית בוויקטימולוגיה החיובית ראו Ronel & Toren, לעיל ה"ש 25, בעמ' 172–174.

188 Natti Ronel, *How Can Criminology (and Victimology) Become Positive*, in POSITIVE CRIMINOLOGY 13, 24 (Natti Ronel & Dana Segev eds., 2015).

189 Ronel & Toren, לעיל ה"ש 25, בעמ' 174. שם.

191 ראו פוגץ', כץ, לבוק-גל וכץ, לעיל ה"ש 85.

192 להרחבה על תפיסת ההחלמה ראו שם, בעמ' 190–191, 198 והמקורות המאוזכרים שם.

193 להרחבה על הצורך במעורבות מדינתית חזקה יותר, כדי לאפשר עמידות בפני פגיעה טרם מימושה וכדי להקל את התמודדות הפרט לאחר מימושה ראו Fineman, לעיל ה"ש 27, בעמ' 19–23. טיעון אחר גורס כי מעבר לחובת המדינה להכין את הפרט לפגיעה האפשרית בו, מוטלת עליה גם החובה למנוע מראש את ביצוען של עברות פליליות. חובה זו נובעת מכך שהפרט ויתר על זכותו לביצוע דין עצמי לנוכח התחייבות המדינה להגן עליו, ולפיכך ביצוע עברה כלפיו מהווה כישלון של המדינה לעמוד בהתחייבותה. להרחבה ראו דנציג-רוזנברג ופוגץ', לעיל ה"ש 69, בעמ' 560–562.

כפי שמתארת מור, בהקשר של אנשים בעלי מוגבלויות התפתח שיח זכויות שאפשר את גיבוש הקבוצה. התאגדות זו אפשרה להצביע על מדיניות הפליה שיטתית ועל דפוסי הדרה חברתיים, תוך הענקת הכלים לתיקון הבעיה לממוקמים על הציר¹⁹⁴ (כגון יצירה של עילות משפטיות כדוגמת אלה הקבועות בחוק שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות, התשנ"ח–1998).¹⁹⁵ הקבוצה קראה להעברת נטל התיקון מהאדם הבודד לחברה, שכן מוגבלות היא תוצר של הבניה חברתית ומושפעת מיכולת החברה להתאים את עצמה פיזית וחברתית לבעלי המוגבלויות.¹⁹⁶ אנלוגיה דומה ניתן לערוך עם מקרים רבים של נפגעות עברה. למדינה יש מונופול על אכיפה של הדין הפלילי. היא גם אחראית על חינוך, טיפול ומניעה, על ידי מסגרות מדינתיות וקהילתיות.¹⁹⁷ לאור האמור, יש לקרוא להגברת אחריותה הן טרם התממשות הפגיעה והן לאחריה.

במסגרת דיון באחריותה של המדינה על תופעת האלימות כלפי נשים, שדמי מטעימה כי המוסדות השונים משמרים את ההיררכיה המגדרית.¹⁹⁸ טענות אלו נכונות, במידת מה, גם כאשר לציר נפגעות העברה. המוסדות החברתיים והמשפטיים דוחקים את נפגעי העברה לשוליים. כך, המשפט הפלילי סובב בעיקרו סביב הנאשם וזכויותיו.¹⁹⁹ הסימון החברתי השלילי מוביל לבושה ולהעלמת הזהות של הנפגעים, שלרוב מופיעים בתקשורת כדמות מטושטשת, חסרת זהות, קולם מעוות והם מסומנים באות מזהה אחת. שיקום הנפגע בידי המדינה נתפס כמשני לשיקום הנאשם, ומבוסס במידה רבה על מיזמים ופעילויות של ארגונים שונים.²⁰⁰ היפגעות מעברה היא מצב עובדתי קיים, המחייב הקמת מנגנונים לפיתוח עמידות ולשיקום והעצמה. הכללתה של החברה כולה על הציר מחזקת את ההצדקה לדרוש מן המדינה לפתח מנגנוני התמודדות ושיקום ולהטמיע את השינוי במעמדו של הציר לאורך זמן. פיינמן מסבירה כי על החברה לספק לכל פרט שלושה סוגי נכסים עיקריים אשר יגבירו את עמידתו ויחלישו את הפגיעות שלו: נכסים פיזיים המספקים בסיס חומרי (סחורות, חלוקת עושר); נכסים אנושיים אשר יוצרים עמידות נפשית ושכלית ומפתחים את האדם כך שיפיק את המרב מסיטואציה מסוימת (חינוך, בריאות); נכסים חברתיים כגון רשת חברתית המקיפה את הפרט ומספקת לו תמיכה (משפחה, ארגוני עובדים).²⁰¹ האמצעים השונים צריכים להיות

194 מור, לעיל ה"ש 17, בעמ' 121–131.
 195 ראו לדוגמה תת-פרק ג.1: "מעורבות מדינתית מוגברת והתאמת המוסדות החברתיים לצרכי הקבוצה" וכן ס' 8–15 לחוק שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות, התשנ"ח–1998, המקימים עילות תביעה נגד הפליית אנשים בעלי מוגבלויות בשוק העבודה ובמרחב הציבורי, לרבות עילות פליליות בחלק מההפרות.
 196 מור, לעיל ה"ש 17, בעמ' 92–93, 131.
 197 שדמי, לעיל ה"ש 158, בעמ' 8–9, 16.
 198 שם, בעמ' 25–27.
 199 דנציג-רוזנברג ופוגץ', לעיל ה"ש 28, בעמ' 651; Wager, לעיל ה"ש 26, בעמ' 262.
 200 ראו לדוגמה פעילותן של עמותות כגון "נגה – המרכז הישראלי לזכויות נפגעי פשיעה" ו"איגוד מרכזי הסיוע לנפגעות תקיפה מינית ולנפגעי תקיפה מינית בישראל". לדוגמאות חריגות של תמיכה מדינתית ראו לעיל ה"ש 157.
 201 Fineman, לעיל ה"ש 27, בעמ' 12–15.

זמינים לכלל החברה, בהתאם לרמת הפגיעות המשתנה של פרטיה בתחומי החיים השונים.²⁰² באמצעות הספקת נכסים אלו מממשת המדינה את אחריותה כלפי הסובייקט הפגיע, מכינה אותו לקראת קשיים אפשריים ועוזרת לו להתמודד כשאלו מתממשים, על ידי שילוב של פתרונות מבניים במקביל לפיתוח אחריות של הפרט.²⁰³

בשלב זה אנו מניחות כי תהיינה קוראות שתסבורנה כי מימושו של השינוי המחשבתי עלול להוביל דווקא לפגיעה בנפגעי העברה, משום שההכרה בהם כקבוצת חולשה היא שמאפשרת מענה לצורכיהם הייחודיים. טענה שכזו מעוררת בעייתיות כפולה. ראשית, היא מקפלת בתוכה הנחה שלפיה נפגעי העברה זוכים כיום למענה נרחב לצורכיהם. ואולם, כפי שפירטנו לעיל, לא כך הוא. שנית, טענה זו נגועה בפטרנליזם ומקבעת את קבוצת נפגעי העברה במיקומה המוחלש, כתנאי לקבלת מענה חברתי לצרכיה. טענה זו עיוורת לפריבילגיות שלהן זוכים הממוקמים על צירי חוזק, אשר נגישותם למשאבים חברתיים ושליטתם בעיצוב נורמות מעניקות מענה לצורכיהם מבלי להיות מסומנים כחלשים. הותרת ההייררכיה על כנה משמעותה מתן מענה לקבוצות מוחלשות רק כשאלו יצליחו לגייס מספיק הון חברתי על מנת להציף את צורכיהם בפני החברה, ורק ככל שהממוקמים בצומתי השליטה יאותו להכיר בצרכים אלו כבעיות המצדיקות מתן מענה. התוצאה היא קיבוע המצב הנוכחי שבו הממוקמים בצומתי חולשה נתונים לחסדיהם של הממוקמים בצומתי השליטה, ונאלצים לשמר את הפגיעה בהם על מנת לזכות בסעד.²⁰⁴

ד. סוף דבר

למיקום נתון במדרג החברתי השלכות מרחיקות לכת על חיי הפרט. יחסי הכוחות החברתיים יוצרים הייררכיה המבוססת על נרטיבים חברתיים. אלה ממקמים קבוצות מסוימות במעלה ההייררכיה, ואחרות בתחתיתה. לצד זאת, המיקום על פני המדרג אינו קבוע. באמצעות שינוי בתפיסות ובעמדות ניתן לשנות את מעמדה החברתי של קבוצה נתונה ולאפשר לה להתקדם במעלה ההייררכיה. הכרה וקבלה מספקים כוח חברתי, שבתורו מאפשר לקדם את הצרכים ולהטמיע את נקודת המבט של הקבוצה במבנים ובמוסדות החברתיים השונים. במאמר זה

202 Satz, לעיל ה"ש 151, בעמ' 526–527.

203 Minow, לעיל ה"ש 3, בעמ' 1444.

204 טענות ברוח דומה נטענו נגד מה שמכונה "פמיניזם לבן", ולפיהן המאבק הפמיניסטי עיוור לעתים לצורכי נשים אשר צומת הזהות שלהן מצטלבת עם צירי חולשה נוספים. לפי גישה זו, הבעיות הממוסגרות כבעיות כלל-נשיות הן רק בעיות של קבוצת נשים מסוימת – זו ששאר צירי הזהות שלהן הם צירי חוזק – בעוד שצורכי נשים מקבוצות חברתיות אחרות נותרים מושקעים ובהתאם זוכים לפחות משאבים לתיקונם. לטענה בדבר הפניית המשאבים של המאבק הפמיניסטי בישראל לקידום נשים אשכנזיות מהמעמד הבינוני-גבוה וחוסר הרלוונטיות של הישגים מסוג זה לקבוצות נשים אחרות ראו הנרייט דהאן-כלב "נשים מזרחיות: זהות של עדה ומגדר בחינוך" מיניות ומגדר בחינוך 198, 205–208 (שמחה שלסקי עורכת, 2000). לביקורת ברוח זו ביחס לנשים לבנות בארצות-הברית ראו Cho, Crenshaw & McCall, לעיל ה"ש 31, בעמ' 790–791.

הזמנו את הקוראות להתנסות בתרגיל מחשבתי שעניינו אימוץ נרטיבים העשויים לסייע בהעלאת מיקומו של ציר נפגעות העברה במעלה ההיררכיה החברתית.

המאמר התמקד בהזדמנויות שעשויות לצמוח מזניחת נקודת המבט הקונבנציונלית המזהה נפגעות עם חולשה, חוסר אונים או נחיתות. הוא הצביע על היתרונות השינוי תפיסתי מעין זה עשוי להוליד עבור נפגעי עברה והחברה בכללותה. עם זאת, הראינו כי לשינוי שכזה עלולים להילוות גם חסרונות. האם הרווחים וההזדמנויות גוברים על המחירים ועל הסכנות? המאמר אינו מתיימר לערוך ניתוח עלות-תועלת ולספק תשובה גורפת לשאלה זו. חלף זאת, הוא מבקש לפתוח את המחשבה – ובעקבות זאת, את הדיון החברתי והאקדמי – כדי לאפשר לנו להבין את תופעת ההיפגעות מעברה כתופעה עשירה, מורכבת ורב-ממדים.

בהעלאת מעמדו של ציר נפגעות העברה יש ממד הצהרתי משמעותי; היא שולחת מסר בדבר חשיבות מימוש זכויות הנפגעים וההגנה החברתית עליהן.²⁰⁵ לבד מהממד ההצהרתי, התממשות השינוי המחשבתי המוצע תאפשר לממוקמים על ציר נפגעות העברה גישה קלה יותר למשאבים ולמנגנונים החברתיים שדרכם ניתן לעצב את הנורמות החברתיות.

בנוסף, יישומים פרקטיים שונים עשויים לנבוע מן השינוי התפיסתי המוצע, ובמקביל יש בכוחם לקדם אותו. כך, למשל, הליכי צדק מאחה, עשויים לתפוס מקום הולך וגובר ככל שציר הנפגעות ילך ויתחזק. זאת, משום שאחת ממטרותיה המוצהרות של הגישה המאחה היא הטבת מצבם של נפגעי עברה ואיחוי הפגיעות שנגרמו להם.²⁰⁶ בד בבד, השימוש הגובר בהליכי צדק מאחה עשוי, בהיזון-חוזר, להמשיך לחזק את מעמדו של ציר הנפגעות, משום שהליכים אלה "שמים על השולחן" את צורכיהם של נפגעי העברה, ויש בהם כדי לחזק נפגעים ולעודד קבלה חברתית והכרה. במובן זה השינוי התפיסתי עשוי להניע תהליך מעגלי: הטמעת פרקטיקות מעצימות לנפגעים תתרום להעלאת מעמדה החברתי של הקבוצה, ובעקבות זאת תלך ותוגבר הטמעתן של פרקטיקות מעצימות שכאלה וחוזר חלילה. בדומה, השינוי עשוי להוביל ליצירת מנגנונים חברתיים ומשפטיים חדשים על ידי מקבלי החלטות וקובעי מדיניות. פיתוח מנגנונים חדשניים, והעלות הכלכלית והחברתית של הטמעתם, מצריכים חשיבה נוספת המהווה כר לכתיבה עתידית. מטרתו הצנועה של מאמר זה היא לזרוע את התשתית התאורטית שממנה יצמחו בעתיד שינויים פרקטיים.

את התרגיל המחשבתי המוצע ניתן לפתח ולהרחיב. פרט לבחינת יישומו והשלכותיו של השינוי התפיסתי בנוגע לציר נפגעות העברה מעניין יהיה לבחון אם שינוי ברוח זו עשוי לשרת צירי חולשה אחרים, ואם כן – כיצד. עמימותה של תאוריית הצמתים יוצרת בפנינו כר פורה לבחינת הקבוצות החברתיות השונות, הגדרותיהן, גבולותיהן, היחסים ביניהן וההבניה שלהן. בזכות עמימותה מאפשרת תאוריית הצמתים מספר רב של דרכים לבחון קבוצות חברתיות,

205 על חשיבות החינוכית וההצהרתית הנובעת מההכרה בזכויות פרודורליות של נפגעי עברה להליך הוגן ראו דנציג-רוזנברג ופוג'ק, לעיל ה"ש 69, בעמ' 577.

206 לדיון באפיונם של הליכי צדק מאחה ובמטרותיהם, ראו למשל HOWARD ZEHR, CHANGING LENSES: A NEW FOCUS FOR CRIMINAL JUSTICE (1990); MARK S. UMBREIT & MARILYN PETERSON ARMOUR, RESTORATIVE JUSTICE DIALOGUE: AN ESSENTIAL GUIDE FOR RESEARCH AND PRACTICE (2010); גל ודנציג-רוזנברג, לעיל ה"ש 130.

נפגעות עברה בראי תאוריית הצמתים

דינמיקות של כוח וזהויות מורכבות ורב-ממדיות. המאמר הנוכחי מציע בסיס למהלך שניתן יהיה לפתח בעתיד בדרכים מגוונות בנוגע למאפייני זהות שונים ובנוגע לסוגים נוספים של קבוצות חברתיות.

כפי שאומר המינגווי, בציטוט המובא בפתח המאמר: "העולם שובר את כולם". באחריותנו לאפשר לכמה שיותר פרטים לצאת חזקים במקומות השבורים.